

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кафедра української мови
імені професора Івана Ковалика

Діалектизми у творі В. Лиса «Діва Млинища»

Магістерська робота
студентки VII курсу
групи ФЛУ – м72з
напряму «035.Філологія»
(Українська мова та література)
Зинич Вікторії Миколаївни

Науковий керівник –
доц. Білоус М. П.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження	
1.1. Характеристика волинсько-поліської говірки.....	9
1.2. Діалектизми в мові художньої літератури.....	14
1.3. Дослідження діалектизмів волинсько-поліської говірки у творах В. Лиса.....	20
Розділ 2. Волинсько-поліська говірка у творі В. Лиса «Діва Млинища»	
2.1. Фонетичні діалектизми.....	24
2.2. Тематичні групи лексичних діалектизмів.....	28
2.3. Граматичні (морфологічні) діалектизми.....	39
2.4. Синтаксичні діалектизми.....	46
2.5. Художні функції діалектизмів у творі В. Лиса.....	50
Висновки.....	56
Список використаної літератури та джерел.....	61
Додатки	
Додаток 1.....	67
Додаток 2.....	71

ВСТУП

Дослідження говорів української мови та спосіб використання їх у мові художньої літератури привертало увагу дослідників завжди. Особливо тепер це питання набирає актуальності через те, що наше мовлення відшліфоване, а вживання діалектизмів певний час вважалося як позанормативне мовне явище. Проте ми повинні до них звертатися, адже якщо говорити про художній твір, то тут вони виступають виявом художньо-естетичного смаку письменника.

Якою мірою, наскільки і з якою метою місцеві говори використовують у мові художньої літератури – таку проблему чітко окреслив ще І. Франко у статті «Літературна мова і діалекти»¹.

Українські говори є предметом уваги дослідників уже понад 150 років. Однак особливу тривогу становище діалектів, питання їх вивчення й використання в художніх творах викликає останнім часом. Як зазначалося, науковці, письменники і ширша громадськість публічно й особливо гостро заговорили про проблему.²

Функціонування народних говорів – це процес взаємодії і взаємозв'язків їх з літературною мовою, який відбувається безперервно. У різні періоди історії він позначений неоднаковими формами вияву.³ Це зумовлено різними причинами, впливом сусідніх мов, насаджуванням українській літературній мові не типових рис. Останнім часом посилюється тенденція до вкраплення діалектних лексем у художню мову твору, поповнення лексичного складу стандартизованої мови цими вкрапленнями. Потрохи виробляється тенденція не тільки писати літературу, а й повсякденно використовувати діалектні слова, надавши їм нового життя.

Сьогодні мовознавча наука велику увагу приділяє вивченню говірок, говорів, наріч. У монографії **«Народна лексика Західного Полісся»** Г.

¹ Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 37. – с.205.

² Німчук В. В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! / В. В. Німчук // Українська мова. – 2013. – № 3. – с.10.

³ Євтушок О. Лексична парадигма діалекту як один із параметрів дослідження народних говорів / Олексій Євтушок// Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. – Житомир, 2001. – Вип. 6 – С. 209–216.

Аркушина¹ схарактеризована діалектна лексика в часі та просторі всіх частин Західного Полісся. Ґрунтовне дослідження зробили у своїх монографіях В. Ґрещук та В. Ґрещук «Діалектне слово в тексті та словнику»², «Південно-західні діалекти в українській художній мові», де розглянуто функції діалектизмів у художньому тексті, виявлено типологію зв'язків територіальних діалектів і художньої мови.

Автори монографій зосереджують увагу на південно-західному наріччі, зокрема аналізують специфіку використання діалектних лексем гуцульської говірки. Вони зробили комплексне дослідження на різних рівнях мови, зіставили різні твори письменників. На жаль, такого ґрунтового аналізу ще не зроблено на основі творів, де використано волинсько-поліську говірку.

В. В. Ґрещук зазначив, що «вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного».³

Сьогодні використання діалектизмів у художній мові описано в багатьох розвідках, але не має комплексного дослідження усіх говорів. Предметом вивчення були наддністрянський, покутський, буковинський, бойківський говори. Аналіз особливостей говорів проаналізовано у працях Б. В. Кобилянського,⁴ І. Г. Матвіяса,⁵ Ф. Т. Жилка.⁶

Дослідження діалектних елементів волинсько-поліської говірки є ваговим внеском у розвитку діалектології, тому що художній твір відображає мовні процеси, характерні для території Волині. Іван Франко вважає, що

¹ Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 237 с.

² Ґрещук В., Ґрещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 372 с.

³ Ґрещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – с.347.

⁴ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – Київ, 1960. – 276 с.

⁵ Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 14–18.

⁶ Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – №4. – С. 20–33.

живу народну мову можна і треба студіювати як живу рослину, але не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формули.¹

Західнополіська лексика досліджена нерівномірно, однією з основних проблем є те, що немає зведеного атласу говірок території Західного Полісся. Також немає узагальнюючої праці, яка б описувала говірку на всіх мовних рівнях – від фонетичного до морфологічного.

Одним із перших авторів, які почали шукати в поліській говірці якісно нові художні засоби, був Володимир Дрозд: 1992 р. надруковано перший, а 2003 р. – другий том роману-диалогії «Листя землі», де діалектолог, тобто фаховий читач, знайде чимало відомостей про мовлення поліщуків Чернігівщини.²

Серед дослідників використання діалектизмів волинсько-поліської говірки у творах В. Лиса є А. Ю. Яворський.³ Він аналізує діалектизми усіх типів мовної будови, зіставляє їх із літературними відповідниками та виявляє історичні зміни на фонетичному та морфологічному рівнях.

На матеріалі роману В. Лиса «Століття Якова» Л. С. Спанатій⁴ досліджує функції діалектизмів, які виявляються на різних структурних рівнях, пояснює зміну в лексичному складі, порівнюючи функціональне навантаження на зрізі декількох століть.

Як бачимо, кожен по-різному аналізує специфіку використання діалектних лексем. В. Лис використовує діалектизми різних структурних рівнів, нібито оживляє та надає їм друге життя.

Мета дослідження – виявити структурно-семантичні особливості діалектизмів волинсько-поліської говірки у творі В. Лиса «Діва Млинища».

¹ Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 37.– 678с.

² Яворський А. Ю. Східнополіська говірка в романі Володимира Дрозда «Листя землі»: фонетичний рівень. / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії, вип. 7.– 2017, с. 185–90.

³ Яворський А. Ю. Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Вип. 14. – С. 279– 289.

⁴ Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса) / Л. С. Спанатій // Наукові праці. Сер. : Філологія. Мовознавство. – Вип. 207. – 2013.– С. 109-112.

Завданнями магістерської роботи є:

- 1) зібрати діалектний матеріал;
- 2) погрупувати за рівнями мови;
- 3) покласифікувати лексичні діалектизми за семантикою;
- 4) з'ясувати стилістичні функції діалектизмів у романі В. Лиса «Діва Млинища».

Актуальність дослідження виявляється в тому, що цей твір не був об'єктом дослідження, але потребує уваги, тому що яскраво маніфестує використання діалектизмів у художньому тексті.

Джерело дослідження – роман В.Лиса «Діва Млинища».

Об'єкт дослідження – діалектна лексика твору В.Лиса «Діва Млинища».

Предмет дослідження – структурно-семантичні особливості діалектизмів та їхні стилістичні функції в романі В.Лиса «Діва Млинища».¹

Методи дослідження. Провідним є **описовий** метод, за допомогою якого ми класифікуємо діалектні одиниці, даємо характеристику структурно-семантичних особливостей систематизованих лексем. Для виявлення мовних рівнів: фонетичного, граматичного, лексичного та синтаксичного – застосовуємо **зіставний** метод, порівнюючи волинсько-поліську говірку з українською літературною мовою.

Практичне значення роботи: матеріали дослідження можна використовувати під час укладання словника західнополіської говірки.

Відповідно до мети і завдань робота складається зі вступу, двох розділів (Розділ 1. Теоретичні засади дослідження; Розділ 2. Волинсько-поліська говірка у творі В. Лиса «Діва Млинища»), висновків, списку використаної літератури та джерел і додатків (Додаток 1. Частотність уживання лексичних діалектизмів у романі В. Лиса «Діва Млинища»; Додаток 2. Співвідношення тематичних діалектизмів).

---

¹ Діва Млинища: роман / Володимир Лис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 368 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема типології взаємозв'язків діалектного мовлення й мови художньої літератури є складовою більш загальної проблеми взаємодії літературної мови й територіальних діалектів. Хоч мовно-художня практика становить основу літературної мови, мова художньої літератури не конгруентна літературній мові, оскільки в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення. Вивчення мови белетристики в її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного.¹

У наш час, коли українська літературна мова стала обслуговувати державні потреби народу, постає питання про остаточну нормалізацію її лексичного складу, проте діалектна лексика залишається одним з важливих джерел збагачення української літературної мови, про що свідчать нормативні словники. У сучасній літературній мові лексичні діалектизми охоплюють найрізноманітніші тематичні групи, але передусім вони пов'язані з побутом і виробничою діяльністю. Літературна мова й говори – два основні функціональні різновиди української мови, між якими протягом усієї історії відбувається інтенсивна взаємодія та взаємовплив. Сьогодні українська літературна мова монолітна й унормована, говори ж продовжують відображати своєрідні барви живої мови в різних місцевостях України.²

Дослідження генезису говірок (особливо новожитніх), джерел їх постання етапів розвитку значною мірою проливає світло на шляхи формування сучасного стану української мови в її літературному і діалектно-територіальних виявах.³

1.1. Характеристика волинсько-поліської говірки

¹ Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – с.347.

² Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26–36.

³ Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко // АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1984. – с.105.

Відомо, що західнополіський або волинсько-поліський говір – один із старожитніх говорів північного наріччя. Він охоплює територію майже всієї Волинської і північно-західних районів Рівненської області, а також Берестейщини і Пінщини в Білорусі. До нього тісно прилягають надбузько-поліські говірки (відомі в науці під назвою підляські), що побутують на лівобережжі річки Західний Буг, тягнучись уздовж нього смугою 40 – 50 км до р. Нарев.¹

Західнополіський говір виник унаслідок найдавнішої колонізації цієї етнічної території різними етнічними елементами. На території, яку охоплює говір, жило плем'я бужан, яке пізніше стало називатися волинянами, згідно здавньоруським літописом.²

І. Матвіяс слушно зауважує: «Говірки західного Полісся характерні тим, що в них поєднуються особливості північного наріччя з рисами південно-західних говорів.» Ці говірки характеризуються поєднанням структурних елементів поліського північно-українського типу з волинськими елементами південно-західного типу. До них тісно прилягають надбузько-поліськіговірки (ширше відомі в науці під назвою підляські), щопобутують на лівобережжі Західного Бугу, тягнучисьвздовж нього смугою в 40—50 км до р. Нарев. Розглянемо найхарактерніші ознаки цих говірок.

До найголовніших рис цього говору дослідники віднесли такі:

- на місці давніх наголошених голосних о, е, а також на місці ятя переважно виступають голосні давнього утворення (монофтонги), а не дифтонги;
- ненаголошений звук е наближається до и (сило, міні);
- у більшій частині говору наголошений звук а після м'яких і шиплячих приголосних переходить в е (взєв, декувати, тяжко);
- звукосполучення ги переходить в ге (генути, вороге, плуге);
- давній наголошений звук о переходить в у (гудина, в кінці);

¹ Воронич Г. В. Західнополіський говір / Г. В. Воронич // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 181 – 182.

²Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори/ І. Г. Матвіяс.– Київ: Наукова думка, 1990.– с.56.

- наявність у багатьох словах приставного голосного о (обияк – бияк, олико – лико, оліщина – ліщина)¹;

- поширені звукосполюки [гі], [кі], [хі] поряд з [ги], [ки], [хи], зокрема в північній частині цих говірок (рокі, мурахі, нсгі та ін.);

- дзвінкі приголосні в середині слів перед глухими і в кінці слів використовуються повністю або частково своєю дзвінкістю (солод^тко, д'іжшка, мо^урос, сат^д та ін.);

- поширеність приставних приголосних [в], [г] (го^увес, го^ука, вулиця, вусил'ниц'а та ін.).²

Наявні деякі місцеві відмінності граматичної будови західнополіських говорів у межах північної діалектної групи. Як правило, ці відмінності спільні з південно-західними говорами.³

Граматичні ознаки:

1) в осн. масі південноволин. говірок у формах наз. – знах. в. одн. іменників с. р. типу зілля наявне закінчення -а з неподовженим м'яким приголосним перед ним (з'іл'а, нас'ін'а, жит'á та ін.), хоч у західноволинських, зокрема в суміжних з поліськими говірках, нерідкі форми, як і в поліських, із закінченням -е і подовженим м'яким приголосним перед ним (з'іл':е, жит':é, пірйе, подвірйе та ін.);

2) при переважаючому закінченні -ойу в ор. в. одн. іменників ж. р. в західноволин. говірках фіксуються й форми на -оу, -ом (дорóгоў, дніноў, рукоў, ногóm, рукóm та ін.);

3) у дав. – місц. в. мн. іменників у західноволин. говірках нерідкі закінчення -ем, -ех (жін'цém, коувал'ém, на жін'ц'эх, на коувал'эх, та ін., але: кón'ам, на кón'ах та ін.), а в ор. в. мн. – -ема (жін'ц'éма, коувал'éма, міш'éма, тупуол'éма та ін.);

¹Там само – с.54.

² Бевзенко С. П. Укр. діалектологія / С. П. Бевзенко. – Київ: Вища школа, 1980. – с.206.

³ Жилко Ф.Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. - 171 с.

4) у західноволин. говірках поширені нестягнені форми прикметників с. р. (дрібнóйе, зелáнує та ін.);¹

5) поширеність закінчення -ови, -єви в дав. відм. однини іменників чол. роду(дубови, конєви);

6) наявність закінчення -и в дав. і місц. відм. однини іменників жің. роду як м'якої, так і твердої групи (липи – на липи);

7) уживання паралельних закінчень -ам,-ах і -ом, -ох у дав. і місц. відм. множини іменників чол.роду (волам – волом, столам – столом та ін.);

8) наявністьінфінітивних форм на -ти і -чи, як у південно-західних діалектах – ходити, носити, могчй, пе"(к)чй та ін.;

9) наявність складених форм майб. часу недоконаного виду типубуду ходити і ходитиму²;

10) вживання форм місцевого відмінка множини іменників на -ох (дверях, грудьох);

11) вживання форм родового відмінка однини прикметників і займенників на -єї (добреї, молодеї, нашеї);

12) вживання форм 1-ої особи однини дієслів майбутнього часу типу братим, битим, коситим.³

Серед діалектних відмінностей у лексиці, якщо виходити із принципу співвідносності, виокремлюють два типи: 1) протиставні (співвідносні), 2) непротиставні (неспіввідносні).⁴

Непротиставні лексичні діалектні відмінності полягають у наявності певному говорі слів, яких немає в інших говорах, через те, що вони не мають відповідних предметів чи понять. Основна маса непротиставних лексичних

¹ Воронич Г. В. Західнополіський говір. Енциклопедія «Українська мова» / Г. В. Воронич. - Київ, 2000.

²Бевзенко С. П. Укр. діалектологія. / С. Бевзенко. - К., 1980; АУМ, т. 1-2. К., 1984-88.- с.207.

³Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – с.55.

⁴ Монахова Т. В. Українська діалектологія: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова // Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – с. 53.

діалектизмів – це переважно термінологічна лексика, пов'язана зі спеціальними галузями господарства, зі специфікою економіки й побуту певного краю, його географічним положенням, із специфікою матеріальної культури тощо.¹

Словниковий склад західнополіських говорів, порівняно з іншими поліськими говорами, зберігає більше давніх лексичних і семантичних особливостей.²

Діалектизми – це своєрідний мовний ландшафт, що дозволяє простежити історичні тенденції формування і розвитку лексики, реконструкцію її давніх лексико-семантичних груп. Лексика регіону відзначається багатомірністю і великою евристичною цінністю. Край, наче невичерпна криниця, пульсує різнобарвними джерелами лексичного багатства. Словниковий склад говірок характеризується тематичним розмаїттям. Його формують назви, пов'язані з розвитком сільськогосподарського виробництва, транспорту і комунікацій, лексика рослинного і тваринного світу, народних промислів, соціально-економічні, анатомічні, медичні та інші терміни.³

Серед протиставних діалектних відмінностей, залежно від їхнього характеру, дослідники виділяють кілька різновидів: 1) власне лексичні, або словникові; 2) лексико-семантичні; 3) лексико-словотвірні; 4) лексико-фонетичні. Слова власне лексичного різновиду становлять помітний шар діалектної лексики на всій території України. Вони виявляються в тому, що в різних говорах для позначення тієї ж самої речі, предмета, поняття

---

¹ Там само – с. 53.

² Жилко Ф.Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. - 171 с.

³ Євтушок О. В. Спостереження над лексикою говірок / О. В. Євтушок // – Львів, 1992. – с. 9.

тощовживають зовсім різні слова, утворені за наявними в мові моделями від інших коренів.¹

Генезис семантичної структури діалектної лексики ще надовго залишатиметься однією з найскладніших проблем діалектології, розв'язання якої перебуває у зв'язку із станом розробки джерельної бази дослідження. Відомі лексикографічні джерела часто фіксують від семи до одного слова, що уявити їх елементами єдиного еволюційного процесу чи компонентами єдиного семантичного комплексу майже неможливо.²

Визначення взаємодії між літературною мовою і говорами в синтаксисі становить певну трудність, оскільки з усіх рівнів мовної структури синтаксичний найменше диференціює говори. За особливостями синтаксису говори української мови виділяються невиразно, синтаксичні діалектизми, як правило, ареально не співвідносні з діалектизмами інших структурних рівнів.³ Найпоширеніші такі синтаксичні ознаки:

а) поширеність конструкцій дав. відм. з прийменником к, ік (к сѣрц'у та ін.);

б) поширеність у ряді говірок конструкцій род. відм. з прийменником л'а, л'є (л'а хати, л'є л'ієсу та ін.);

в) паралельне вживання закінчень -є, -и в наз. відм. множини іменників з суфіксом однинності -ин- (сел'ане – сел'ани, болгаре – болгари та ін.) при переважанні закінчення -є в північно-західній частині цих говірок;

г) опускання [н] в непрямих відмінках предметно-особового займенника з прийменниками (до його, з їм та ін.);

г) наявність інфінітивного формотворчого суфікса -т' при дієслівній основі на голосний (брат", знапі, ходит', носйт' та ін.);

¹ Монахова Т. В. Українська діалектологія: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова // Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – с. 53.

² Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичний студій. – Київ: КММ, 2015. – С. 111.

³ Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 6. – с. 33.

д) функціонування складених форм майбутнього часу типу буду брат', буду бит' та ін.¹

Окрім названих рис, діалектному синтаксису притаманні такі особливості: 1) переважання простих синтаксичних структур; 2) з-поміж складних більш продуктивними є сурядні та безсполучникові конструкції; 3) поширення речень з інверсійним порядком слів; 4) використання неповних, еліптичних, приєднувально-видільних речень, еквівалентів речень, незакінчених і перерваних речень; 5) введення в речення модальних часток, вставних слів, що зумовлюється різними ситуативними факторами мовлення; 6) поширення безособових речень із безособовими предикатами; 7) обмежене використання конструкцій із відокремленими членами речення тощо.²

Варіанти в діалектних текстах поєднують архаїку(давні форми) та сучасність (сучасні форми, часто спричинені нівеляцією діалектних явищ під впливом літературної мови), адже «багатогранність діалектних відмінностей – це жива історія, розпластана у просторі, – це немов просторова проекція пережитих історичних процесів».³

1.2. Діалектизми в мові художньої літератури.

Українські письменники виробили традицію вживання діалектизмів у художніх творах. Використовуючи діалектизми як стилістичну категорію, вони виходять із розуміння, що це мінливе явище, яке потребує вправного вжитку. Сьогодні багато письменників «олітературюють» діалекти, щоб привернути до них увагу читача.⁴

¹ Бевзенко С. П. Укр. діалектологія / С. П. Бевзенко. – Київ: Вища школа, 1980. – с. 203.

² Торчинська Н. М. Українська діалектологія: навч. посіб. / Н. М. Торчинська.– Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2017. – с.64.

³ Гриценко П. Ю. Динаміка діалектних явищ у тексті// Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій. – Київ: КММ, 2015. – С. 482-492.

⁴ Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 3 (21). – Ч. 1.– 2010.– С.223 – 227.

О. Черевченко зауважує, що значний науковий інтерес в аспекті визначення функціональних особливостей діалектних слів становить їхня здатність набувати статусу стилістично вагомих, використовуваних у літературно-художньому тексті образних засобів.¹

Важливим, зокрема, є вивчення проблеми взаємодії діалектних і літературних елементів на матеріалі текстів художніх творів, оскільки «стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою».²

Г.О.Козачук зазначає, що, аналізуючи принципи використання діалектизмів, потрібно звертати увагу на такі моменти: а) де вживаються діалектні елементи – тільки у мові персонажів чи й у мові автора; б) які діалектизми (лексичні, фонетичні чи граматичні) використовуються в мові персонажів та в мові автора; в) як часто вживаються діалектні елементи у творі.³

Доведено, що саме в художньому тексті діалектизм набуває додаткових семантичних та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організацією цього тексту й через те стилістично увиразнюється. Ступінь експресивності діалектизму зумовлений його належністю до певного мовного рівня, особливостями семантики й тим, із якою метою й у який спосіб вводить його автор у текст.⁴

Кожного дослідника цікавить, якими рисами відрізняється одна говірка від іншої і як вони між собою пов'язані. І. Сабадош вважає, що дослідження

¹ Черевченко О. Діалектне слово як функціонально-стилістична одиниця / О. Черевченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua > [cgi-bin](#) > [irbis_nbuv](#) > [cgiirbis_64](#).

² Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово. – Вип. 5. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 5-8.

³ Там само – с. 15.

⁴ Єрмоленко С. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні / С. Єрмоленко, Г. Гримич // Питання мовної культури : зб. наук. праць. – Київ: Б. в., 1967. – Вип. 2. – С. 14–32.

відношення одних говорів української мови до інших є одним з актуальних завдань українського мовознавства. Особливо плідним є з'ясування на всіх рівнях, зокрема на лексико-семантичному, стосунків між старожитніми, тобто архаїчними, та віддаленими один від одного діалектами. Подібні спостереження мають важливе значення для вивчення історії мови, закономірностей розвитку діалектів.¹

Ще Б.В.Кобилянський свого часу зауважив, що, потрапляючи в художній текст, діалектизм перестає бути звичайним говірковим елементом. Він відразу ж набуває додаткових смислових та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організованістю цього тексту й через те стилістично увиразнюється. Експресивність діалектизму підтримується, безперечно, ще й тим враженням мовної свіжості, небуденності, яке він справляє на читача або слухача.²

Цю тезу підтверджують і сучасні дослідники, при цьому наголошуючи, що на художньому літературно-нормативному тлі діалектизми фонетичні, лексичні й фразеологічні експресивніші, ніж діалектизми морфологічні та синтаксичні. Пояснюють це тим, що фонетичні й лексико-фразеологічні літературні норми більш контрастні щодо говіркових рис, ніж норми граматичні.³

Проблема діалектного слова в тексті повинна розв'язуватися, як зауважила С. Єрмоленко, згідно з такими настановами: 1) відтворення тих реалій, що пов'язані з певною територією, яку описує автор; 2) відтворення особливостей усного мовлення; 3) уведення не літературного слова з

¹Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатському діалектах /

І. Сабадош // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Луцьк, 2007. – 199–220.

²Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – Київ, 1960. – 276 с.

³Єрмоленко С. Народнo-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні / С. Єрмоленко, Г. Гримич // Питання мовної культури : зб. наук. праць. – Київ: Б. в., 1967. – Вип. 2. – С. 14–32.

прозорою внутрішньою формою, яка допомагає словесно-художньому зображенню.¹

Такої ж думки дотримується Г.О.Козачук, наголошуючи, що вживання діалектизмів у мові художнього твору має бути завжди зумовлене або зображенням реалій, що пов'язані з тією територією, яку описує автор, або відтворенням усного мовлення персонажів. Тобто, діалектизми можуть виконувати також художньо-зображальну функцію.²

Якщо діалектизм добре дібраний у творі, то стає засобом експресії, адже «діалектне слово в словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким «портретом», а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації».³

Місцева лексика в художньому творі виправдана лише тоді, коли вона по-перше, конче потрібна для кращої, повнішої характеристики зображуваних осіб, сцен, подій; по-друге, коли вона з контексту зрозуміла широким читацьким колам, тобто нічим не затемнює зміст твору; по-третє, якщо вона вживається з почуттям міри і кількісно не порушує художньо-естетичних рис тексту.⁴

А. С. Зеленько визначив такі функції діалектизмів у мові художньої літератури: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну. Письменник, вживаючи діалектні елементи рідного йому говору чи наріччя у мові персонажів і авторській мові, свідомо чи несвідомо використовує їх замість слів літературної мови. Натомість лексичні діалектизми передають певні відомості про матеріальну культуру жителів тієї чи іншої місцевості, а фонетичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні елементи діалектного

---

¹ Там само – с. 15.

² Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово. – Вип. 5. – Київ: Наукова думка, 1971. – с. 52-57.

³ Бибики С. Діалектне слово у словнику і в тексті / Світлана Бибики // Семантика мови і тексту: Зб. ст. VIII Міжнар. конф. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 46 – 50.

⁴ Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів // Київ: Знання, 1993. – 248 с.

мовлення вказують на їх етнос. Таким чином автор індивіалізує мовлення персонажів, якнайглибше відображає реальну дійсність, відображену в художньому тексті.¹

І. О. Ніколаєнко розмежувала два способи використання говіркових елементів у сучасній українській літературі. Перший пов'язаний із тим, що «діалектне мовлення сприймається нині вже як не відступ від літературної норми, а як рівноправний вияв національного мовлення, мовотворчий і комунікативний потенціал якого значний».² У зв'язку з цим відроджено традицію «олітературнення» діалектів, коли діалектне мовлення піддається літературній обробці», письменники творять літературу, орієнтуючись на діалект, а не на літературну мову. На матеріалі творчості П. Біливоди, який пише вірші східнословобожанською говіркою, дослідниця робить висновок «про значний духовний і поетичний потенціал живого мовлення», розглядає «діалектне мовлення як повноцінний засіб спілкування, випробуваний століттями». Інший спосіб діалектно-літературної взаємодії ілюструють ті письменники, які за традицією української класичної літератури в художні твори вводять лише окремі діалектні слова.³

Г. Аркушин, авторитетний дослідник західнополіського говору, стверджує, що з усіх письменників саме Леся Українка найбільше використовувала у творах західнополіські слова, часто називаючи їх волинськими. Відомо, що вершиною творчості Лесі Українки вважають драму-феєрію «Лісова пісня». Видатна письменниця вміло вводить місцеві слова в мовлення насамперед, земних персонажів, це мати Лукаша, Килина та її діти, рідше Лукаш і дядько Лев. Щоправда, зауважує дослідник, у цьому

¹ Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури / А. С. Зеленько // Культура слова. – 1982. – Вип. 22. – С. 39–41.

² Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературнення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 3 (21). – Ч. 1.– 2010.– с.225..

³ Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературнення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 3 (21). – Ч. 1.– 2010.– С.223 – 227.

творі Леся Українка використовує лексичні діалектизми не тільки в мові персонажів, а й у ремарках, уміло пояснюючи їх.¹

Діалектизмів у різних творах художньої літератури може бути більша або менша кількість. Але завжди естетичне відчуття реальної міри (яке й покликане керувати компонентами твору) вказує авторові межу, за яку він не повинен виходити, якщо не хоче порушити норми літературної мови твору.²

Як бачимо, дослідники цієї проблеми одностайні в думці, що стилістична роль діалектизмів є необхідним критерієм аналізу художньої мови, адже на певному етапі розвитку літературної мови виступає критерієм ідіостилю письменника.

Звісно, перенасичення мови художнього твору будь-якими діалектизмами веде до зниження його художньо-естетичної вартості, до порушення контакту з читачем. Тому у своїй мовній практиці сучасні українські письменники користуються ними дуже обережно, лише з певними стилістичними настановами.³

Спостерігаючи за функціонуванням діалектизмів у мові художньої прози 60-х років ХХ ст., Г. Козачук пише: «Стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, щозгодом можуть стати літературною нормою».⁴

Як бачимо, завдяки діалектизмам слова оживають, набувають якоїсь додаткової функції, стають наближеними до повсякденного мовлення. Під

---

¹ Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 237 с.

² Діалект і літературна мова : (східнокарпат. і покут. діалекти, їх походження і відношення до укр. літ. мови) / Б. В. Кобилянський. – Київ: Рад. шк., 1960. – с.38.

³ Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. акад. І. К. Білодіда. – Київ, 1973. – 438 с.

⁴ Козачук Г.О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово. – Київ: Наук. думка, 1971. – Вип. 5. – с. 52.

час написання художнього твору автор має зважати не тільки на сюжет, а й на правильність вживання діалектного слова, пошуку нових мовних ресурсів.

Отже, для створення фундаментальної синтетичної студії про діалектне слово в українській художній мові необхідні попередні, зокрема й монографічні, розвідки про використання місцевих слів і мовних зворотів у всіх текстах, де засвідчено вживання таких мовних одиниць. Питання типології взаємозв'язків діалектного мовлення й мови художньої літератури є складником загальнішої проблеми взаємодії літературної мови й територіальних діалектів. В. Грещук слушно зауважує, що, хоча мовно-художня практика і становить основу літературної мови, проте мова художньої літератури не збігається з літературною, тому що в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення.¹

1.3. Дослідження діалектизмів волинсько-поліської говірки у творах В. Лиса.

На думку С. Єрмоленко, у ХІХ ст. статус і функції діалектизмів, що вживалися в літературних творах, були іншими, ніж у ХХ ст. — поч. ХХІ ст. Дослідниця наголошує, що «через мовну практику майстрів художнього слова лексика діалектного походження утверджувалася як елемент лексичної норми літературної мови ХІХ ст. Оскільки для зазначеного періоду розвитку літературної мови художній стиль був основою формування літературної норми і завдяки писемній практиці визначав цю норму, то й діалектизми становили неодмінну частину лексичної системи літературної мови...».²

Помічено, що від початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні склалася тенденція до активного використання поліських лінгвальних елементів у художніх творах.

---

¹ Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – с.18.

² Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Я. Єрмоленко // Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал. – 2008. – Число 1. – С. 198–205.

Загалом, поліська лексика, на думку А.Ю.Яворського, мало освоєна українською літературою. Фактично лише від початку 90-х рр. ХХ ст. елементи північних говорів почали активно використовувати М. Никончук (у поетичній творчості) та В. Дрозд (у романі «Листя землі»). Наприкінці 90-х рр. почав вводити у свої твори поліську говірку В. Шевчук. Новітній варіант «олітературнення» поліської говірки, зазначає дослідник, запропонував волинський прозаїк В. Лис у романах «Століття Якова» (2011 р.) та «Іван і Чорна Пантера» (2012 р.).¹

І. Ніколаєнко виокремила два способи використання діалектизмів у сучасній українській літературі. Перший спосіб, це коли весь авторський твір пишеться певною говіркою, тобто автор використовує «діалектне мовлення як повноцінний засіб спілкування, випробуваний століттями», а другий спосіб, коли письменники за традицією української класичної літератури в художні твори вводять лише окремі діалектні слова.²

М. В. Никончук стверджує, що за полісизмами – майбутнє, бо ними «... збагачений літературний словник віддячить нам відблиском невідомих граней своєї натхненної комунікативності і поетичної музикальності».³ Крім того, поетичні твори М. В. Никончука – джерело для майбутніх літературознавчих та мовознавчих досліджень, які покликані зберегти пласт давньої культури частини прабатьківщини слов'ян – Полісся.⁴

Використання діалектизмів у творах В.Лиса вже привертало увагу дослідників. На думку Л.С. Спанатія, поєднання різних за походженням діалектизмів створило неповторну чарівність індивідуального стилю В. Лиса:

---

¹Яворський А. Ю. Лексика волинськополіської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Лінгвістичні дослідження. – 2013.– Вип. 36.– С.137-142.

² Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературнення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 3 (21). – Ч. 1.– 2010.– С.223 – 227.

³Никончук М. Зворини / М. Никончук. – Житомир, 1992. – с.3.

⁴ Гримашевич Г. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука / Г. Гримашевич // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний зб. з регіональних проблем. – 2010. – № 1 (22). – С. 339–348.

«Яків не знав, що робити: кликати міліцію, бігти (де там бігти, дибати) по фершалку? Ци й дохтурку? Покликати сусідів? Чи лишити це лихе потороччя – хай здихає, як не тепер, то в четвер, все їдно не жилець на цьому світі». У наведених прикладах не лише окремі виразні діалектизми (політок, посабанила, баюри), а й близькі до літературно-нормативних лексеми (зновика замість знову, килько замість скільки) увиразнюють оповідь автора чи мову персонажів. Діалектні лексеми зупиняють на собі увагу читача, змушують заглибитися і в мову твору, і в змальований навколишній світ.¹

Володимир Лис у чаті на сайті «Главред», відповідаючи на запитання про специфіку мови роману «Століття Якова», зауважив: «Там просто використана справді жива мова, якою й досі розмовляють у моєму селі Згорани (у романі – Загоряни)».²

А дослідник А.Ю.Яворський зазначає, що В. Лис у романі «Століття Якова» передав найвиразніші фонетичні особливості волинського-поліських говірок, а саме: специфіку рефлексії давніх і позиційних варіантів сучасних голосних фонем; відмінності в навантаженості приголосних фонем, зокрема м'яких та пом'якшених варіантів; комбінаторні звукові зміни; скорочення й спрощення тощо.³

Завдяки цьому «роман і сприймається як така собі індивідуалізована версія історії України ХХ ст., історії, класично розказаної з перспективи «маленької» людини – мешканця глухого волинського села».⁴

¹ Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса) / Л. С. Спанатій // Наукові праці. Сер. : Філологія. Мовознавство. – Вип. 207. – 2013. – С. 109-112.

² Лис В. Література – це психотерапія для душі. [Електронний ресурс] / В. Лис. – Режим доступу : <http://glavred.info/archive/2011/11/16/215843-5.html>.

³ Яворський А. Ю. Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Вип. 14. – С. 279– 289.

⁴ Свято Р. З цього можна зробити насправду добрий сценарій, або Деякі міркування про тріумфальний роман Володимира Лиса [Електронний ресурс] / Р. Свято. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvirecenziji-na-bestseller-volodymyra-lysa>.

Аналізуючи стилістичні функції діалектизмів, професор В.Грещук наголошує на тому, що вони як номінативні одиниці найбільш важливі для змалювання мовної картини світу, оскільки слугують засобом дискретизації знань, їх об'єктивації та інтерпретації, а будь-яка картина світу – це передовсім знання, інформація, відомості про дійсність, у яких засвідчено відчуття, сприймання світу людиною, її світобачення. Семантика слова, зокрема діалектного, – містилице знань про навколишню дійсність, а «для дискретизації предметних, фактологічних знань й існує в мові універсальний спосіб – найменування предметів і понять про них за допомогою слів».¹

Дослідники називають різні причини використання діалектних одиниць у художньому тексті. На початку становлення української літературної мови, коли «українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять», діалектні одиниці потрапляли в художню мову не задля її стилізації під певний говір, імітації мови реальних прототипів героїв літературного твору з відповідною стилістичною функцією, а внаслідок недостатнього вироблення літературно-нормативного стандарту та орієнтацією на народно-розмовне мовлення як основу створення літературної мови.²

Водночас використання елементів говірки не тільки в діалогах персонажів, а часто й в авторському тексті – це, без сумніву, удалий художній прийом, що створює ефект суб'єктивної оповіді-сповіді.

---

¹ Грещук В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художнього тексту / Василь Грещук, Валентина Грещук // Українознавчі студії. – 2018. – № 19. – С. 5–16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Us_2018_19_3

² Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – с. 6.

РОЗДІЛ II

Волинсько-поліська говірка у творі В. Лиса «Діва Млинища»

Кожний письменник, пишучи твір, акцентує на місцевості, де він народився. У своєму творчому доробку В. Лис має багато творів, де уживає територіальні діалектизми. Оскільки письменник – уродженець с. Загоряни, то в романі «Діва Млинища» активно використовує лексику волинсько-поліської говірки, яка стала окрасою його творів.

У мові аналізованого твору наявні діалектизми таких мовних рівнів: фонетичного, лексичного, морфологічного, менше синтаксичного.

2.1. Фонетичні діалектизми.

Серед виявлених діалектизмів найчастіше трапляються фонетичні, зокрема:

1. Наближена вимова [o] до [y], [y] до [o]: *І стали воне обніматися, а я бочком-бочком назад, в хату, до кумпанії¹ ...*(с.90); – *Пужди*, – у голосі його коханої проклянулось щось незвично-потаємне, – *ни гонеся, як Харитин за параниною* (с.17).

2. Збережено давнє *o на початку слова у дієсловах типу *одхопити, одддерти, одказати, одчепитися*. У наведених словах цей звук входить до фонетичної структури префікса **од**: *Радість і відчай одхопили Гандзю, коли верталася до дому* (с.169); *На Україну свою запався, то вже ни одддерти* (с.169); *Враз її схопили за руку, од болю аж засичала* (с.169); *Мо' тоді одчепилися б?* (с.171) – *Тре*, – *одказав Матвій*. – *Тре* (с.177).

3. Звук [y] переважає на початку слова замість [i]: – *Ни пудходь!* (с.11); *Пуйшов у солдати, та й пропав чоловік, та й по всьому* (с.79); *Вирішив — ще пожде трохи, а пуся Покрови, як і годиться, зашле сватів* (с.89); *Тєжко його на вуйні нести буде* (с.148); – *Пужди*, – у голосі його коханої проклянулось щось незвично-потаємне, – *нигонеся, як Харитин за*

¹Тут і далі приклади цитуємо за романом В. Лиса «Діва Млинища». У круглих дужках вказуємо сторінку.

параниною (с.11); – *Я нікуди ни пуйду, – сказав Панас. (с.16); – Ни дуждалися вас мама, – зітхнула Варка. (с.81); Тико ж Павла в Австрії, а Гараська десь пуд Москвою чи що... (с.82).*

4. Перехід [і] в [и]: – *Ото господарка, і кони у хліві, й корови, й зимелька, що ме прикупили, – то все ж за тії гроші, дай вам (с.114); Два кошики з ведмедями, тільки й усього (с.126); А потому ше до кількох людей уступили, так нивеликий гурт і зобрався (с.134); Знаєш, кілько тих націоналістів поляки пересадили, в турмах погноїли, а совєти, як прийшли, і того гірше (с.165); Їхнього, бо нікому з інших кутків села – ни з Козлища, ни з Чинбарів, ни з Гурбів, Ковалів ци Підцерков'я, тико коло їхнього Млинища й бачили тую жінку... (с.22).*

5. Перехід фонєми [а] в [є] на стику із сонорними, шиплячими, а також губними: *«Може, візьму й сьогодні рядюжку ще не сухої трави, хай вдома підсохне», – так подумав, глєнув на ліс, що тепер геть золотавий до болітця підступав, і тут угледів жіночу постать (с.10); Ну й являється чєс од чєсу... (с.14); Ой, тєжко вже (с.79); Панас дістав зі свого мішка подарунки – їй хустку велику, гарну, шальоуху празничну, валянки Тарасові, мо' подійдуть, ноги в них вроді однакові, дітям гостинці, шматок в'яленої ковбаски та ще й блєшчину горілки (с.81); «У мене гарєчка, – подумав Панас. – Напасниця, од якої голова розбухає» (с.85); Пересилила себе – сьогодні ж велике свєто, грїх у чужу хату лізти, подвійний, потрійний грїх (с.208); Сашик, старший, правда, чєсом огризається (с.298).*

6. Наближення [ч] до [ц]: *Казав Віталік, що гроші цималі за той малюнок, ци як там, дають, тико волю дідову порушити ни сміють (с.348); І далі подумав: «Діво, Діво Млинища, ци ти є, ци тибє нима? (с.46); – То кажи... Цим можу – поможу (с.46); «Може, й справді, – подумав Панас. – Може... Ци я ж гірший у тибє, Боже?...» (с.88).*

7. Наявність протетичних приголосних г, в: *Вусатий тарган плавав у його воці (с.61); Наступного дня він горав поле в долині коло Мережки, до лісу перевертати сіно послав Тараса (с.15); – Гинишим разом, – пообіцяв*

Панас (с.86); *Вже як на ноги звівся через пару день, то й гинчу новину узнав: забрали Гаврилкового спільника – приятеля його всіляких походеньок і випивок – Трохима з хутора збоку од озера. (с.136); З яким би колись разом горали поле, він би вчив, як тримати плуга, а потім разом би сіяли жито (с.158); Ни хочуть наш народ імперіалісти гамериканські прокляті пуцати (с.197); – Уже й сама груба, буде восінню, каже, спільне дитетко, – сказала тітка Ярина. (с.283).*

8. Приголосний звук [ф] вимовляється як усталене звукосполучення [хв]: *Хто витягне зі своєю хвамлією, той і піде служити, якщо пройде комісію при рекрутському присутствії в місті, кому ж чистий папірець достанеться — того обминуло (с. 36); Хранцуз якийся на Расю збирається вуйною пертися (с.41); Гаряче бажання побачити когось зі своїх, мов хвиля у великій ріці, раптово, нагально захльоснуло, обгорнуло, мовби до себе тулить, вкупі з ним хвіртку відчиняє (с.80).*

9. Наявність носового *е після губних приголосних у словах памнять, здоровля: – *Ото господарка, і кони у хліві, й корови, й зимелька, що ме прикупили, – то все ж за тії гроші, дай вам Біг здоровля і щістя (с.114); – Воно памнять, то ж така... гарєча штука.(с.327).*

10. Ствердіння [р]: *Івана викликали в сільраду, а там товариш з району сидить, увічливий і прилизаний, а очі – буравчики (с.197); Ото кажу, що вітання передає Соня, велике притом, а вона тико розігнулася од миски, у якій бурака чистила свині, певно, зиркнула, як сто рублів подарила (с.231).*

11. М'якість шиплячих приголосних ж, ч, ш: *Мати останнім часом хорувала, та вони й ни вельми на неї зважєли (с.138); – Ни приймеш, бо... Бо я тобі добра бажєю, дурна твоя бабоцька голова (с.165); Хіба шутком, як довгарала чєсом...(с.192); Слова самі до дівчєт просяться (с.192); Ходив за лошєтком лучче, як за маленькою дитиною (с.13); Оно я їх з матір'ю запрошу на празник, попрошу на нич лишєтися, а ранечком на другий день ви-те з Левком і прийдіте...(с.276).*

12. Вказівний займенник **цей** втрачає м'якість приголосного звуку [ц]: *Тут подумав й гинче: «Когось у **цему** невеличкому гурті бракує (с.38); Нивже навіть **цего** ни достойний? (с.46); – А **цего** разу вона показала, – сказала Остапові мати. – Братові твему, Михасеві, явилася (с.136); Од Бога **ци** од **цего** світу (с.147).*

13. Звукосполука [ц'і] стає твердою та переходить в [ци]: ***Німцив** погнали, **загоренци** вийшли з лісу, де ховалися од вивозу в Германію перед приходом червоних (с.147); Не вірив Матвій, що теї лісові **хлопци** червоних подужають, раз уже Гітлеряка з такою силою драпака дає (с.147); А в обід **приходить** з теї свеї **больници** і каже, що генчу квартиру собі найшла, а тутика в мене боїться оставатися, бо ще що приснеться (с.282).*

14. Наявність усічень у мовленні персонажів індивідуалізує їхнє мовлення, характерне волинсько-поліській говірці: – *А менше ни **мона**? – Панас запитав те з надією (с.62); На шматку шкіри – **мо'** телячої, **мо'** свинячої, старої, поораної часом, побачив якісь значки вздовж маленьких ніби борозенок (с.60); – Ой, **бре**, – у Гандзі солодко затьохкало серце (с.163); – Не бре, а **пра**, – легесенько засміявся він (с.163); – **Гля**, твоя уже прийшла бульбу красти (с.211); Тоня схопила рогача й сказала, що як **тре**, то візьме й сокиру (с.222); – Хуліганісті стервеці, особливо Костик Толіків, ну, **нічо**, наведемо порядок (с.243);*

Фонетичні діалектизми найчастіше вживаються в мовленні персонажів, вони мають свої відповідники в літературній мові. Ці вкраплення допомагають відчувати мовну специфіку художнього твору, уявити місцевість, максимально наблизитися до героїв твору.

2.2. Тематичні групи лексичних діалектизмів.

Волинсько-поліська лексика в аналізованому творі належить до різних тематичних груп. Найбільше вона репрезентована в мовленні персонажів. Автор використовує діалектизми, щоб збагатити лексичний склад свого

твору словами з тієї мовної периферії, яка є багатою скарбницею. Лексичні діалектизми поділено на такі тематичні групи:

1. Назви їжі, страв, напоїв: *буца, казьонка, кашанка, парний, пійло смажиниця, тук*. **Буца** -и. Великий кусок, кавалок¹ (I, 41): *Вдався високим, огрядним, ціла буца м'яса, тверда, могутня* (с.18); **Казьонка** -і. Магазинна горілка (I, 204): *Тоді ще й у таких ідальнях працювали офіціантки, тож замовили в дівчини в білім фартушку по котлеті з картоплею, по капустяному салату, огірочки, повагавшись, додали й ковбаски і, звісно, наказали принести дві блішки казьонки.*(с.249); **Кашанка** -и. Ковбаса, начинена крупами і кров'ю (I, 215): – *Вой, зувсім тронувся. Сирої кашанки наївся!* – прорепетувала Параска. – *Вой, людоньки, що ж то таке...* (I, 91); **Парний** -а, -е. Свіжовидоєне (про молоко) (II, 29): *Та всього його, повністю, у всій красі й привабі, тико й бачив раз, як Параска купалася в Мережці, — підглянув, дух його полетів, запарував над водою, теплою, як парне молоко, а прутень став розпирати ногавиці* (с.15); **Пійло** -а. Те, що водопій (II, 50): *Могла й затриматись побіля якогось гурту, навіть пийнути краплину самогонки — тут те пійло не виводилося* (с.235); **Смажиниця** -і. Яешня (II, 157): *Вона подякувала і запросила його на смаженину.* (с.276); **Тук** – те саме, що тик. Топлений жир зі свинячого сала (II, 199): *Він був чоловіком, і ця біла скибка, не скибка, а ціла паляниця, мала належати йому, він намастить неї, авжеж, ліпшим туком, ніж будь-який чоловік, не те що на їхньому кутку Млиниці, а в цілих Загорєнах* (с.16).

Ця група охоплює найменування українських народних страв *кашанка, смажиниця, тук, буца*, які, ймовірно, часто готують на Західній Волині, зокрема, в селах. Проте натрапляємо й на такі діалектизми як *парний, казьонка, пійло*, що побутують і в іншій місцевості. Ці назви їжі, страв та напоїв відображають побут мешканців с. Загоряни.

¹ Тут і далі значення слів подаємо за: Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 2 : О-Я. – 2000. Цифрами в дужках позначає том і сторінку.

2. Назви рослин: *бадиляка, біб, бульба, ведмеді, горох, динька, корч, мохулі, патик, різуха, стипер*. **Бадиляка** -і. Високе стебло рослини без листків (I, с.32): *Справжні тобі бадилячки* (с.214); **Біб** -обу. Грубозерниста квасоля (I, 21): – *Бог, він тож не біб товче* (с.33); **Бульба** -и. Картопля (I, 61): – **Бульбу?** Та чого... Раз пан сказав, то й садимо (с.16); **Ведмеді** – те, що ведмедина. Ожина, ягоди цієї рослини (I, с.72): *Вже вижали жито, частину й обмолотили, й Остап радо пристав на пропозицію Тетяни — сходити до лісу по ведмеді* (с.124); **Горох** – у. Городня трав'яниста рослина родини бобових: *Од ночовок, у яких лушили горох, підвела голову худорлява молодиця* (I, с.80); **Динька** -и, те саме, що дня. Гарбуз (I, 150): *Бо вже й Петрові Лукасьовому, і хлопцю з сусіднього села піднесла диньки* (с.18); **Корч** -а. Куш (I, 269): *Тяга до хлопців у Настуні, як звала її мати Люда, була з самого дитинства, ще підлітком набула слави гулящої, й казали, що вечорами Настуню можна швидше знайти під корчем, ніж удома* (с.284); **Мохулі** -і. Журавлина, бруслина(II, 346):*Не, Парася знає, що тутикамохулі ни ростуть* (с.14); **Патик** –а. Загострена гілка (II, 32): – *Я прийшов, щоб запросити вас у кіно, – вимовив і завмер, наче хто встромив йому всередину довгого рівного патика* (с.278); **Різуха** -и. Болотяна трава (II, 122): *То різуха висохне і буде добра поміщина на зиму для корівки* (с.14); **Стипер** –а. Листя зеленої цибулі (II, 172): *Левко іноді крадькома спостерігав, як Тамара йде на город баби Ганьки, щоб нарвати ранньої цибулі – стиперу, як у них казали.* (с.280).

Загалом переважають назви рослин, які вирощують на полі: *бульба, горох, біб, динька, стипер*. Вони належать виключно до волинсько-поліських діалектизмів, тому що в інших говірках мають свої відповідники. Цікавими є діалектизм *ведмеді* та *мохулі*, які в кожному регіоні мають свої відповідники.

3. Назви побутових господарських речей: *банка, баняк, блешичка, бумажина, виварка, городник, громнична свічка, дибка, копачка, кошук, люстро, мисчина, палузка, письмо, поліно, радіужка, рогач, тичка, торбина, чарка*. **Банка** -и. Скляний слоїк (I, 10): *Поглянув на стола, де стояли пляшка*

самогонки, **банка** з помідорами, лежали на тарілці квашені огірки, шматки дрібно нарізаного сала й цибулі, рештки яєшні (с.300); **Баняк** -а. Чавунний горщик будь-якої місткості (I, 10); Федоська стояла проти нього, майже поруч, з рогачем, яким щойно вставляла у піч **баняка**, вогонь з печі відсвічував розпашілу щоку, а на лобі блищали краплі поту. (с.206); **Блєшичка** -и. Бляшана посуда з вузьким горлом (I, 22): Панас дістав зі свого мішка подарунки – їй хустку велику, гарну, шальоку празничну, валянки Тарасові, мо' подійдуть, ноги в них вроді однакові, дітям гостинці, шматок в'яленої ковбаски та ще й **блєшчину** горілки (I, 81); Бумажина -и. Шматок паперу (I, 37): З пізнішої розповіді матері Тетяни дізнався, що батько наприкінці літа штирнайцятого року був забраний до царської армії, а через пару місяців, «десь пуся Дмитра, а може, й Михайла», як казали мати, прийшла **бомажка**, що солдат – рядовий Терещук Остап Антонович – зложив голову «за веру, царя и отечество». (с.138); **Виварка** -и. Посудина, в якій виварюють білизну (I, 53): Наступного дня, йдучи поратися на город, де тре було підрізати рештки капусти, Варочка вперше посадила доньку у глибоку **виварку** з водою. (с.247); **Городник** -а. Лопата для копання грядки (с.103): *Бери оногородника, помагай копати* (I, 232); **Громнична свічка** -ої. Свічка, освячена на Громниці (I, 110): *Назад верталася з посвяченою громничною свічкою*, як могла, долонею вогник од вітру затуляла (с.209); **Дибка** -и. Те саме, що гамра. Милиці (I, 85): *Мама Юстина дибцяла поруч з Панасом* (с.29). **Копачка** -и. Всяка сапка (із зубами і без них) (I, 241): *Кілька разів добре гепнула по спині й плечах – копачкою, ломакою, порожнім кошиком.* (с.210); **Кошик** -а. Сплетений із лози виріб для перенесення або зберігання чого-небудь (I, 249): *Кілька разів добре гепнула по спині й плечах – копачкою, ломакою, порожнім кошиком.* (с.210); **Люстро** -а. Дзеркало (I, 296): *Втім, подивившись якось у люстро, мусив таки визнати – вилиці, а надто загострений ніс робили його чимось схожим на осоружного гризуна* (с.268); **Мисчина** -и. Невелика миска (I, 313): *Обдивилася стіл, скриньку на підвіконні, мисника, навіть під подушку на ліжкові (то тут спали Іван з*

Федоською?) зазирнула. (с.209); **Палузка** -и. Різка (II, 23): *Приглянулася: клямка на дверях палузкою перетнута, значить, нікого вдома нема, богомільні Бройчики, певне, уже в церкві* (с.208); **Письмо** -а. Лист (с.47): *Таки спитав – чи письмо його получали?* (с.82); **Поліно** -а. Частина стовбура дерева, що призначається на паливо (с.66): *З чоловіком часто сварилися, розлютившись, біла його чим попало – рукою, качалкою, поліном.* (с.256); **Радюжка** -и. Невелике рядно (II, 112): *Може, візьму й сьогодні радюжку ще не сухої трави, хай вдома підсохне», – так подумав, гленув на ліс, що тепер геть золотавий до болітця підступав, і тут угледів жіночу постать.* (с.14); **Рогач** -і. Те, що рагі. Роздвоєнна на кінці палиця (с.111): *Федоська стояла проти нього, майже поруч, з рогачем, яким щойно вставляла у піч баняка, вогонь з печі відсвічував розпашілу щоку, а на лобі блищали краплі поту.* (с.206); **Тичка** -а. Довга палиця (II, 198): *Під час танцю в клубі на міській окраїні довгий і худий, як тичка, хлопець сказав...* (с.263); **Торбина** -и. Невелика торба (II, 205): *Тож і віз у маленькій полотняній торбинці під сорочкою, яку постійно обмацував, фантастичну суму – мало не шість тисяч рублів, а ще три трохи поношені, куплені на барахолці сибірські кожухи.* (с.249); **Чарка** -и. Невелика посудина для пиття вина (II, 246): *За вечерю батько і Юрко перекинули по чарочці – другій.* (с.288).

Як бачимо, у романі широко представлені назви предметів господарювання. Найбільш уживаними є діалектизми – назви кухонного приладдя: *баняк, чарка, мисчина, блєшичка, виварка, банка, кошик, чарка.*

Такі лексеми, як *тичка, городник, копачка, дибка, радюжка, громнична свічка, люстро,* належать також до побутової сфери. Це назви знарядь праці, сакральних предметів тощо. Діалектизм *громнична свічка* демонструє святість загорян, віру в Бога та силу освяченої Стрітенської свічки.

4. Назви житлових споруд та їхніх частин: *божниця, вугол, груба, ганок, дома, комора, обійстя, соха, халуна, хороми.* **Вугол** -гла. Кут у хаті: *Вичовгав за вугол дома* (I, 204); **Груба** -и. Піч для опалювання приміщення (I, 111): *Раптом він подумав, що грубку таки б годилося розпалити* (с.299);

Ганок, нка. Прибудова з дахом перед входом у будинок (I, 117): *І за два роки виросла новенька добротна оселя, з великими вікнами, обрамленими, правда, чомусь різьбленими віконницями швидше в російському, а не польському стилі, з просторим ганком, а головне – крім кухні, аж з трьома кімнатами.* (с.215); **Дома** -и. Хата (I, 138): *Пройшов ще трохи, он уже й дома їхня видніється* (с. 44); **Комора** -и. 1. Окрема будівля для зберігання зерна та продуктів харчування. 2. Приміщення в житловому будинку, де тримають хатні речі (I, 240): *Али чого плач-пхинькання доноситься десь із сіней чи комори?* (с.258); **Обійстя**, я. Садиба, двір (II, 4): *Бо ж Іван вже кілька тижнів як уникав – і вечорниць, і приходив на обійстя Параски і Мокрини* (с.201); **Соха** -и. Звід колодязя – стовп з розгалуженням (II, 193): *На останні гроші, що витікали як вода крізь пальці, купив теличку і стару шкапу-коняку, яка ще могла тягти соху.* (с.87); **Халуца** -и. Стара маленька негарна хатина (II, 224): *Марія з матір'ю жила в маленькій халуці, одній з найбільш на кутку.* (с.215); **Хороми** -у. Гарна хата (II, 232): *При думці, що ж то буде, коли побачить замість обіцяних хоромів їхню бідацьку хатину, де жила ще й нещасна сестра, як він казав, із заскоками, у нього міцно стискалися щелепи й холонуло на душі.* (с.253). Вони, з одного боку, виконують номінативно-інформативну функцію, а, з іншого, надають зображуваним реаліям місцевого колориту.

Виявлено два діалектизми, які не зафіксовано у словнику західнополіських говірок, але автор подає їх у примітках як діалектні слова, тому зараховуємо їх до цієї тематичної групи. **Божниця** – місце, де висять ікони: *І тут як голкою штрикнуло – божниця! Там мають бути!* (с.209). **Комірне** – квартира, яку орендують: *Молоденькі медсестри наймали в селі комірне, себто квартири, яке їм оплачувала держава* (с.272).. Перший відображає сакральність волинян, віру в Бога. Куточок, де висять образи, був у кожному будинку, це своєрідна маленька церква.

У цій групі привертають увагу назви житла: *халуца, хороми, дома*. Широко представлені назви окремих частин будинку: *вугол, ганок, комора*.

5. Назви осіб за віковими і соціальними ознаками: *баба, бабниця, варіят, голопупец, дєдина, отрок, пуцьвірінок, хвойда, хлоп, швагро*. **Баба** -и. 1. Жінка, яка має внуків. 2. Будь-яка стара жінка (I, 4): *Він знайшов для коханої оселю — невеличку кімнату в хаті старої козачки **баби** Настасії, куди навідувався, як тільки випадала нагода.* (с.70); **Бабниця** – те саме, що бабуня. Баба-повитуха (I, 31): *Маленький, щойно народжений хлопчик, якого бере на руки повитуха, що її десь на українському Поліссі назвали би **бабницею**, не знає, звісно, що йому судилося не лише змінити світову історію... (с.6); **Варіят** -а. Божевільна людина (I, 44): *Тико й подумав: «**Варіятка**. Мокринка – варіятка?..»* (с.203); **Дєдина** -и. Дядькова дружина (I, 152): *Кажуть, прадід **дєдини** Юстини на прізвище Лєсь мав звичку казати це слово часто, коли щось завершував робити, або ж як щось не вдавалося — гаплик та й усе* (с.12). **Голопупец** -пца. Те, що голопуз. Маленьке пташення в пухові, коли ще не вбралося в пір'я (I, 98): *– І народимо купу гарних **голопуцьків*** (с.220). **Отрок** -а. Той, хто молодший за мовця (II, 19): *– То кажеш, п'ять днів тому народився твій **отрок**?* (с.267); **Пуцьвірінок**, нка. Безпере пташеня (II, 108): *– Та чого ж не... До Василе Осмиського ходили, він же грамотний... Всі четверо... Тарас, я, дочка старша, і той, Петрусь, ще **пуцьверінок** був... (с.82); **Хвойда** -и. Дівчина легкої поведінки (II, 226): *– Чого? Хіба не бачиш – городська. **Хвойда**.* (с.275); **Хлоп** – а. Чоловік, житель (II, 228): *А **хлоп** мусив за те в землю лягти... (с.160); **Швагро** -а. Брат дружини (II, 260): *Зі збентеження, з яким зустрів **швагро**, Варочка збагнула, що думання ще й не починалося* (с.233).***

Ця група включає діалектизми, які мають позитивну та негативну конотацію. Наприклад, *баба, хлоп, швагро* просто називають осіб за родинним станом, а *хвойда* характеризує водночас жінку, яка непристойно себе поводить. Діалектизми *пуцьвірінок, голопупец, отрок* номінують осіб за віковою ознакою.

6. Назви одягу, взуття та прикрас: *ногавиця, пацюки, постил, станік, фартух, чуня, шальоха*. **Ногавиця** -і. Суконні штани (I, 348): *Та всього його,*

повністю, у всій красі й привабі, тико й бачив раз, як Параска купалася в Мережці, – підглянув, дух його полетів, запарував над водою, теплою, як парне молоко, а прутень став розпирати **ногавиці** (с.15); **Пацюри**, ур. Намисто (с.33): *Матвій одяг їй пацюри, які привіз, Марися аж засяяла, а як за стіл сіли, про війну взявся розказувати* (II, 157); **Постил** -ола. Взуття з лик, підплетене знизу двічі (II, 77): *Цього разу Остап був зодягнутий у білу святкову сорочку й білі полотняні штани, на ногах мав **постоли**, але з халявами, наче плетені чоботи.* (с.117); **Станік** -а. Коротка жіноча жилетка, прикрашена вишивкою (II, 170): *Настя стояла, запнута легкою косинкою, у **станіку** і довгій спідниці, а по губах раптом пробігла, начеб зазміїлася, загадкова посмішка.* (с.286); **Фартух** -а. Шматок тканини, який одягають жінки спереду на спідницю (II, 220): *Тоді ще й у таких їдальнях працювали офіціантки, тож замовили в дівчини в білім **фартушку** по котлеті з картоплею, по капустяному салату, огірочки, повагавшись, додали й ковбаски і, звісно, наказали принести дві блешки казьонки* (с.249); **Чуня** -і. Глибока калоша (II, 256): *Потім дівчина знову накидала на голову хустку і вдяганку під нею, набирала в глечика воду і йшла, обережно ступаючи бногами в легких гостроносих **чунях** (чи як там вони в них називаються) назад, до села, перша хатина якого визирала з-за найближчої гори.* (с.64); **Шальоха** -и. Велика хустка з китицями (II, 259): *Панас дістав зі свого мішка подарунки – їй хустку велику, гарну, **шальоху** празничну, валянки Тарасові, мо'подійдуть, ноги в них вроді однакові, дітям гостинці, шматок в'яленої ковбаски та ще й блешчину горілки* (с.81).

Більшість із цих назв ми не вживаємо тепер – це *ногавиці, пацюки, постоли, чуня, шальоха, станік*. Кожен із них має осучаснений літературний відповідник, а деякі не використовуємо взагалі через те, що змінився стиль одягу, тобто відсутні реалії.

7. Назви свійських тварин: *лоша, пес, поросято*. **Лоша**–ати. Маля кобили (I, 292): *Петро закутав лошатко в якусь лахмітину й на руках (було геть легке) приніс додому.* (с.12); **Пес**, пса. Собака (II, 41): *Колобком **псиська***

назвала внучка Лізочка, щеням він справді був круглим, схожим на того казкового персонажа (с.300); **Поросято** –а. Порося (II, 76): *Оно глянь, якого коника воне викупили, яку корівку, плуга, поросет, одержу...*(с. 103). Ці найменування функціонують і в інших говірках також.

8. Назви частин тіла людини: *бочки, пазур, плічо*. **Пазур** –а. Кіготь хижого птаха (II, 21): – *Казали мої покійні бабця – любов зараза з пазюрєми, всюю душу видряпати може* (с.299); **Плічо** –а. Частина тулуба від шиї до рук (II, 55): *Наче хто звалив з пліч цілий, наповнений бульбою чи камінням, мішок*. (с.311). Лексичний діалектизм **бочки** – нирки автор подає у примітках, словник західнополіських говірок не фіксує його: *Та, видно, невдало, перестарався (хоча хтозна, мо' й на ліпше вийшло), бо тесть почав скаржитися на біль у правому, а потім лівому боці, проклинав, казав, що, певно, поодбивав бочки* (с.144). Кількісно група є невеликою, тому що в романі вжито і літературні відповідники назв частин тіла людини,

9. Назви, які означають внутрішні властивості людини: *вартий, задрипаний, контетний, моцний, файни*. **Вартий** -а, -е. Такий, що відповідає своїй вартості (I, 44): *Нидарма кажуть: «Чоловік, як жаба, і то вартніший за бабу»* (с.288); **Задрипаний** -а, -е. Поганий (I, 166): *Отже, вона – Ганнуса, а проваджати гинчу подався, вчительок задрипаний...*(с.162); **Контетний** – а. Прихильний, конкретний (I, 266): *Та все ж хлопцям дала раду, тільки ж хлопці хлопцями, хотілося до когось контетніше озватися, по-жіночому побалакати, поплакатись, та хотя б із невісткою* (с.12); **Моцни** -а, -е. Сильний, міцний (I, 321): *Таточко моцний, він із могили вилізти може...* (с.145); **Файни** -а, -и. Гарний, красивий (II, 221): – *Файна дівка, – сказав Панас* (с.88). Лексеми *вартий, контетний, моцни, файни* характеризують добрі якості людей.

10. Назви фізичних дій людини: *двигенути, замельдуватися, скурати, тузатися, хилитися*. **Двигенути**-ен. Вдарити (I, 124): *Іван подумав. Спершу од батькових слів скипів і стиснув кулаки, навіть майнуло – чи не двизнути батька, піти, або без бійки назовсім піти до Мокринки* (с.200);

Замельдуватися, уюся, уєшся. Відмічатися (в якому-небудь списку і т. ін.) (I, 171): *Вирушив до волосної управи (Загоряни, доки він блукав по світах, стали волосним селом) замельдуватися, зробити розвідку щодо купівлі хати й землі (с.85); Скурати*, -айу, -аїш. Отримати покарання (II, 154): *На запитання, як вони живуть, та ж Дзеленчиха казала, що все як у людей: і сваряться, й миряться, а то бачила, як таяКручиха бігала за чоловіком по дворі з поліном, а то чула, як він казав, що як подивиться жінка ще на когось там, то ременяки **скурає** (II, 298); Тузатися*, шарпати один одного, битися (II, 212): *Тим більше, що за насмішкувате слово Сашко міг дати кривднику стусана чи й у вухо, а Оленка боляче **тузнути** насмішника портфеликом по спині (с.304); Хилитися* – люся, лися. Нахилятися (II, 227): *Марися йшла навстріч, **хилитаючись**, мовби од вітру, посміхалася, але, як завважив Матвій, не дурнувано, а начеб приязно, до чогось заохочуючи (с.140).*

До цієї групи зараховано непротиставні лексеми, тому що вони мають свої відповідники в літературній мові, але вживаються в іншому значенні. Назви фізичних дій людини вживаються в авторському мовленні.

11. Назви видів діяльності людини: *закасувати, зоробити, монькатися, нараяти, обтесувати, пийнути, сипати. Закасувати*, -ую, -уєш. Закачувати: *Так і зробив, **закасавши** ногавиці. (I, 21); Зоробити* -и. Спокусити (I, 194): ***Зорабила** затуманила, то й женила на собі, безсовісна (с.297); Монькатися* – повільно щось робити (I, 319): *Хтів міліціянтам їхнім заявити, то не поляки, ни стали б **монькатися**, червоні тибе б швидко до свого Сибєру запроторили б, у нех із законом строго, за вредітельство людині іденпритирк – тюрма (с.145); Нараяти* -аю, -аєш. Те, що нарадити. Порадити (I, 339): *Вона, певно, думала, що так якось мона перехитрити смерть, от мені і **нараяла** (с. 152). Обтесувати*, ую, уєш. Обчищати (II, 10): *Вона подибцяла до сусіда через дорогу Пилипа, той, на щастя, був удома, колоду кінчав **обтесувати** (с.258); Пийнути* -у, -єш. Зробити один ковток (II, 44): *Могла й затриматись побіля якогось гурту, навіть пийнути краплину самогонки – тут те пійло не виводилося. (с.235); Сипати* -плю, -плєш.

Відливати що-небудь (II, 145): *Та почув кашель за спиною. Озирнувся: дівчина стояла по груди у воді, кашляла й **сипала***(с.14).

12. Назви фізичних та психофізичних станів людини: *брехати, бурячковий, відати, гібти, груба, жлуктити, знати, кпитись, позирк, сокорити, хорувати. **Брехати** -шу, -шиш. Обманювати (I, 32): **Бреше** й не червоніє. (с.33); **Бурячковий** -а. Темно-вишневий колір з фіолетовим відтінком (I, 38): *Пилип все червонів і червонів, ставав геть **бурячковим***. (с.18); **Відати**, -аю, -аєш. Знати (I, 64): - *І що з собою зробити – ни **відаю***. (с.211); **Гібти** –ію, -ієш. Зазнавати труднощів від нестачі чого-небудь; страждати (I, 80): – *Ось що, хазяї дорогенькі, я ни пес, щоб на такій холодні **гібти***. (с.171); **Груба** –і. Вагітна (I, 111): – *Ти що, **груба**?* (с.158); **Жлуктити**, чу, чиш. Жадібно нити (I, 157): – *А я то сам **жлуктив**...*(с.319); **Знати** -аю, -аїш. Мати знання про щось, розуміти (I, 192): *Катьку тре оддати, та ти ж сам **знаїш**: таку, що накульгує, хіба із добрим приданим візьмуть*. (с.199); **Кпитись**, насміхатися (I, 249): *Даремно ті, що **кпинили**, намагалися досадити* (с.305); **Позирк** -у. Погляд (II, 145): *Бо ж його **позирк**, голос міг відати його таємницю*. (с.281); **Сокорити** – утворювати короткі уривчасті звуки (II, 162): – *Бувайте здоровеньки, щасливої дороги, –**сокоріла** навздогін мати Остапа*. (с.115); **Хорувати**, ую, уєш. Хворіти (II, 233): *Мати останнім часом **хорувала**, та вони й ни вельми на неї зважєли* (с.138).*

До цієї групи зараховано слова з різною семантикою, більшість і них є протиставними, тому що вживаються і в літературній мові, але в іншому значенні. Наприклад, лексема *грубавказує* на вагітну жінку, а в стандартній мові означає повноту людини. Діалектизм *сокорити* вживається в переносному значенні, тому що людина не може утворювати пташині звуки.

13. Назви з абстрактним значенням: *гульки, мана, напасть, пакула, помії, помоцина, прадьонки, слута. **Гульки** – гуляння, веселощі з випивкою і танцями (I, 113): **Гульки**, скільки пам'ятає, були в голові. (с.288); **Мана** -и. Те, що притягує чимось до себе, спокуса (I, 303): *То **забирай**, кажу, **Вітьку** до себе в місто, обоє будите **штукатурити**, ни велика **манація**, навчиться,**

хлопець до роботи беручий (с.289); **Напасть** -і. Біда, нещастя (І, 336): *А Боженьку милий, напастеяке* (с.258); **Пакула** -и. Відходи від чесання прядива, клоччя (ІІ, 22): *Добре, що ото Пилип Явтухів здогадався **наклі** взети, то кілки обмотували, пудпалели, то ото й смолоскип вийшов* (с.134); **Помії** -ий. Відходи від миття посуду (ІІ, 69): – *Ні. На себе **помії** лила* (с.295); **Помощина** -и. Підстилка (ІІ, 71): *То різуха висохне і буде добра **помощина** на зиму для корівки* (с.14); **Прадьонки** – вечірні зібрання молоді, вечорниці (ІІ, 83): *А як приходив на вечорниці (збіговисько молоді), ще **прадьонки** в них називали, бо ж і прями на ручних верстаках, і шили, не тико пісень співали, чи розважалися, доки хлопці жартами сипали, дівчат зачіпали, він вів себе так, ніби перебував тут сам по собі* (с. 12); **Слуга** –и. Дощ із снігом і вітром (ІІ, 157): *На зміну морозам прийшла сльота.* (с.49).

14. Назви, які означають міру: *багацько, вельми, зновика, луч, напавду, тлустий, шмат*. **Багацько** прис. багато (І, 6): – *Сказала баба, що вийду замуж, вдатний буде чоловік, вельми вдатний, і діток **багацько*** (с.149). **Вельми** -прис. Дуже (І, 48): *Коло нашої місце **невельми**, а нащо десь місця шукати, як оно у вас – ліпше не придумаєш* (с.321). **Зновика**, прис. Знову (І, 192): – *Ну, Зайчик наш **зновика**за корчем сховався, – сказав якомсь Іван.* (с.195). **Луч** – вищ. ступ.прис. краще (І, 294): *Ходив за лошетком **лучче**, як за маленькою дитиною* (с.13). **Напавду** прис. «справді, дійсно» (І, 337): *То, певно, «М», «ми» кажуть, отже, **напавду** Млинище, а то Мережка, по-чужому написана* (с.62). **Тлустий** -а, -е. Жирний (ІІ, 202): *Багата, тлуста* (с.146). **Шмат** прис. багато (ІІ, 271): *Він таки упросив записати його на ту поїздку, приніс голові літрову банку сметани та добрий **шмат** сала* (с.146).

Отже, лексичні діалектизми роману В. Лиса «Діва Млинища» належать до різних семантичних груп і вжиті не тільки в діалогах героїв, а й у мові автора. Вони увиразнюють сприйняття сюжету, змушують нас задуматися не тільки над значенням певного слова, а й спонукують порівняти його з літературними відповідниками. Твір набуває особливої ритмомелодики, адже

автор не просто вкраплює діалектизми, а намагається в такий спосіб зробити його естетично довершеним, вирізнити з-поміж інших.

2.3. Граматичні (морфологічні) діалектизми.

Морфологічні діалектизми наявні в межах всіх частин мови, хоча різною мірою. Діалектні особливості виявляються головню в їхній словозміні.

А. Іменник

1. Іменники м'якої групи середнього роду зберігають архаїчну флексію [e]: *Бурмотів погрози, що зараз він їх так відлупить, цих проклятих сук, що на все **життє** запомнять, у ногах повзатимуть, прощення проситимуть, плювати йому на теї вчительські погрози (с.193); Щістя хіба виросте, як навесні з білої свеї Федоськи горох посадиш, та зо сто стручків пуд осінь виросте, отоді й намолотиш своє **щістє** (с.204); Таке **процаннє** ни на **життє** вказувало (с.13); **Вітаннє**, кілька слів про життє-здоровлє, й почув Панас, як язик до піднебіння тулиться, мовби прилипає (с.46).*

2. Поширена флексія -ові в іменниках місцевого та родового відмінків: *Мо' й скінчив би, та відчув – стомилася його старенька кобила. Ніжно погладив по **крупові** (с.24); Та сталося диво – наука **хлопові** почала даватися набагато легше, ніж графині (с.101); У **глекові** була вода. Вода і хліб (с.132); Його наречена, яку тепер мовби забирали од нього, лежала на **ліжкові** геть бліда, помарніла (с.136); Оглянув стомлену жінку з офіцерськими погонами й раптом подумав про те, про що зовсім не мав би думати, – чи ряботиння в неї по всьому **тілові**, чи рябі груди й живіт, дуна й те, що в них зветься поцькою (с.152); Ну, там, уже на службі, чорт його смикнув написати своєму **другові**, щоб спокусив, перевірити хотів, чи вірна його Олюня (с.238).*

3. Іменники жіночого роду III відміни у родовому та давальному відмінках мають закінчення -и: *Од тої **крови** за вік не одмиюся... (с.172); Десь через осеней п'ять після тої знаменної **розмови** до Мокриної хати ступив найстарший Федосьчин хлопець (с.213); Волосний посильщик*

пожалівся таки старості, що коли він під'їжджав до села і спинився, щоб узнати дорогу, якийсь хам ні з того ні з сього ударив його в обличчя й відмовився піти до **старости** (с.28); Здавалося, от-от затанцює з **радости** (с.32); Біда прийшла, як, наблукавшись та насіявши **смерти** десь там на сході, у їхні краї вернулася справжня війна (с.147); Од сільського міліціанта, котрий за добру блешку самограю і матінку продав би, дізнався, що список на вивезення вже підготовлений, чекають **команди**, і він у тому списку на другому місці (с.177).

Б. Займенники

1. Особові займенники 2-ої особи множини у називному відмінку набувають форми *ви-те*: – *А то **ви-те**, мамо, низнаїте, – Тарас чвиркнув, до хати ступив, шапчину на лавку кинув.* (с.14); *Верили, що **ви-те** вернетися, ой верили...* (с.82); *Бо ж ме грішним ділом думали, що **ви-те** десь пропали.* (с.82). – *Хати нашої **ви-те** не получите, – рішуче сказала Тоня* (с.222); – *Ждала, що **ви-те** поцілуєте, дєдьку Зенько, – пустотливо проказала Софійка* (с.225); – ***Ви-те** вдягніте-но неї, – наказав Пилип* (с.258).

2. Займенник **ми** представлений у фонетичному варіанті *ме*: *Бо ж ме грішним ділом думали, що ви-те десь пропали.* (с.82); – *Ото господарка, і кони у хліві, й корови, й зимелька, що ме прикупили, – то все ж за тії гроші, дай вам Біг здоровля і щастя* (с.114).

3. Форма 3-ої множини називного відмінка *вони* виступає у фонетичному варіанті *воне*, що зумовлено фонетичними рисами говірки: – *Як прочитав, то **воне** як молитву шептали...*(с.82); ***Воне** ж... кожному буківку ту цілували...*(с.83); *І стали **воне** обніматися, а я бочком-бочком назад, в хату, до кумпанії...*(с.90); *Оно глянь, якого коника **воне** викупили, яку корівку, плуга, поросет, одежу...*(с.103); *Хтів, щоб цілим гуртом робити засідку, ни тико **воне**, а й міліціанти, чи й солдати* (с.172).

4. Особові займенники *мене, тебе* вжиті у фонетичному варіанті *мине, тибє*: – *То ти **мине** знаєш?*(с.140); – *А як **мине** вб'ють на тій вуйні, то кому од того полегшає?*(с.148); – *Те, що **тибє**, чоловіче, мучить, – більше за*

тибе. (с.148); *Баба й сказала, як мене обмацала, що буде дитинка, тикони од тебе.* (с.158); *Чого ж ни на першому? – подумав Матвій. – А хто ж спереду мине?* (с.177).

5. Вказівні займенники представлені стягненими формами *теї, цеї, тей, такеї*: – *Аж у тей Хранції малюнок нашого кутка?* (с.85); *Казали: там жінок стрічали, що за синів молилися, котрих забрали в теї салдати* (с.28); *Десь бачене, стрічене пооране зморшками обличчя, ніс, ледь плескуватий, і очі, очі теї самі, хоч і вигаслі...*(с.86); *Цеї ж неділі зашле старостів, наступної, як годиться, зроблять запитки, а там і весілля* (с.33); – *Я тико сьогодні вперше на вулицю вийшов за цеї дні.* (с.137); *Там слова такеї чудні буле...* (с.82); *«Що вони хтіли дивитися з цеї вишки?» – спитав невідомо кого* (с.159).

6. Присвійні займенники мають зміни у фонетичному складі: *мего, твего, свего*: *По пару днях другі совети стали брати до свего війська* (с.147); *Нащо тико до мего двору прийшов?* (с.294); *Взялася одразу на дочку скаржитися, що рідко заходить, хай вже син, той далеко, чи старша, та аж за Білорусією, ото де море живе, а Танька ж у свему селі* (с.324); *А цього разу вона показала, – сказала Остапові мати. – Братові твему, Михасеві, явилася* (с.134). Також часто вживаним є займенник *неїн*, що означає її: *Та йому раптом почулося те неїне, як за труною йшла* (с.146); *Відтоді Зоську в селі вважали мало ни за святу, а яка з неї свята, баба як баба, панство своє давно забула, зате цигарку за цигаркою смалить, а хіба то бабське діло...* (с.147); *Нихто з такою любов'ю ни вміє обробити неї, догленути, мов малу дитину, як він, Матвій* (с.150); *Про те Гані розказала якось неїна мама, тоже Ганна* (с.159).

В. Числівник

1. Числівник *один* функціонує у фонетичному варіанті *їден*: *Ну, в мамі ще їден син, Тарас зустаниться...*(с.44); *От того призову був їден спосіб порятуватися – піти в ліс до «степанових хлопців», стати повстанцем* (с.147); *Лейтенант, котрий ними командує, зрадив було: ще їдного*

«бандита» спіймають чи підстрелять, та й за відомостями – ни рядового (с.172); – Чого вона варта, те я **їден**, може, тико й знаю, – сказав Лапуцик (с.141); Вони ж давні знайомі, наче родичі, з їхнього села, з **їдного** кутка (с.71).

2. Числівник **чотири** представлений у фонетичному варіанті **штири**: Років на три, а мо' й **штири** старша за нього (с.324); Дорогою од шосейки на свій куток од кількох односельчан довідався, що **штири** десятки солдат не вернулися, що на останнього, Павла Зозулика, похоронка прийшла уже через п'ять днів по війні (с.156); Матвій таки надавав їй по мордасах, днів **п'ять-шість** слід лишався, по тому вона роздягатися сама взялася, ображено, як дитина, схлипуючи, та в Матвія вже вся охота пропала (с.143); А невістки, то вже літ зо **п'ять** чи й більше, як ни бачила (с.324).

3. Складні та складені числівники репрезентовані у звукових варіантах: «**Двайцїть п'ять** літ? – перепитували. – Та тож ціле життє...» (с.35) Паралельні форми: У Росії, до якої теперка належали, казали: «Привиденція така – набирати молодих хлопців у рекрути (чудне яке слово), і то не просто забирати, а на довгих **двадцять п'ять** літ» (с.35). **Тринайцїть** літ, зусімпуцьверіньок (с.217); – **Чотирнайцят** скоро буде (с.217).

Г. Дієслово

1. Наявність інфінітивних форм на -ти у фонетичному варіанті -ть: Баба Ликера, котра зналася на всіх болячках, обмацавши спину, прорекла, що, **видать**, таки зламане ребро, і веліла туго обв'язати цупкою матерією, найліпше полотном, що на пояс іде, а зверху ще й попругою (с.135); Вулиця-то нова-новісінька, на ній живуть ті, що з хуторів переїжджали, щоб новою світлою життям в селі **зажить** (с.197); У неї прокинулася надія, надієчка на макове зерня, що, може, хоч цим заслужить добре татове слово (с.183).

2. Наявність аналітичних форм типу буду брати поряд з літературними відповідниками, але переважають перші: **Його** не цікавило і не могло цікавити, хто **братиме** участь у цих походах (с.13); – Нихай, пожду

тиждень-два, ни **буду травити** Пилипові душу, а там і зашлю старостів до Парасочки(с.39); – **Я буду старатися**, як мона (с.153). Хотів **було чалапати** пішадрала, хоч розумів, що малому буде **тежко витримати** дорогу на ногах у два десятки верстов...(с.78); **Твоє діло буде – крутити телятам хвосту**, ну, може, як твоя мати, **робитимеш** на полі, в ланці (с.183); Наявність літературних та синтетичних варіантів вживання свідчить про дотримання автором протиукраїнської консонантної опозиції.

3. Наказовий спосіб репрезентовано архаїчними формами дієслів на -іте: – *Ничого про те військо, про рішенець його, ни **кажіте** (с.51); Мо' й собі до вас пристану. **Возьміте**...(с.146); – **Мовчіте**, – наказав Матвій (с.155); – **Ходіте**, я не бороню (с.165); – Ви собі той... ну, **говоріте**, чи що...(с.173); – Та до Павлуся Стручка **сходіте** (с.322).*

Прислівник

1. Словотвірна структура прислівників видозмінена та представлена архаїчними формами *тутка, тутика, туперка, зновика*: *Али чого б їй сюди йти, **тутка** їхньої землі нима (с.14); Казав Митро, що сердитися почев, бо якби ни сваталися, то й мови нима, а **тутка** злітаються, як пчоли до цвіту (с.199); – **Тутика** молоко, і сметана, і сир, і курку з півнем я зарубав (с.118); То **туперка**, як десь щось потягне та продасть, ци мішок бульби з городу – і зновика за своє, очі заливати (с.121); Ми мо' з тею панею, якої ти так боїшся, **туперка**, як рідні сестри (с.150); А потому ввечері **зновика** прийшов (с.157); – Ну, Зайчик наш **зновика** за корчем сховався, – сказав якомсь Іван (с.195).*

2. Специфічне вираження в романі мають займенникові прислівники *тоді – коли, завсіди – завжди, откуда – звідки*: *Я **тогді** додом як верталася, то всю дорогу сміялася од щастя (с.149); Рішив піти до Петра Кузьового, у того **завсіди** найдеться блешчина самогонки (с.193); **Откуда** їм взятсь в Париже? (с.58); **Откуда** у Франції названіє таке? (с.59); Ха-ха... Ти сам-то **откуда**? (с.59).*

3. Видозмінюються означальні прислівники на -о що надає тексту позитивного емоційного значення, характерне для мовлення персонажів, надає експресивності мовленню: *Не мусив щоранку-раненько вставати, ледь очі продирав – йти пасти гусей чи корову, або допомагати батькам по господарству* (с.100); *Випили, закусили, заговорили – про роботу згадали, сибірських кацапок-молодичок, які охоче підставляли дупи для їхніх рук, про те, як ото вернуться в Загорени, на їхнє Млинище, та гарненько попразникують* (с.249); – *От і гарненько. Відсиджу і цей строк* (с.314); – *Ясненько – не хоч...*(с.294); – *От і чудненько, – сказав Назар* (с.339).

4. Виявлено формант -ечк у лексемах *такечки, тутечки, типеречки*: *Як то вони такечки говорять...*(с.26); *Тутечки, в селі, на Млиниці* (с.42); *Певно, вже й ждати його перестали, а тутечки він – ось і я, забули свого Панаса?..*(с.75); – *Молитимуся, аби він до тебе типеречки ни приходив* (с.145). Форми цих слів мають зменшено-пестливе значення, показують місце в просторі. Лексеми *раночком, поволички* вказують на час та ступінь дії: – *Гайнемо. З самого ранечку?* (с.124); – *А так і вибралася. Сьонне ранечком чогось закричела...*(с.282); *Вставав рівно о шостій ранку, робив зарядку, хоч був уже пенсійного віку, поволички снідав і рівно чверть на восьму виходив з дому, щоб за сорок п'ять хвилин, не поспішаючи, дістатися через все село із Заріччя до автостанції, яку тепер розжалували в автобусну зупинку* (с.323).

5. Поширеними є вказівні прислівники *отако, тако-во, тако, такого-то* з часткою -о (во, то): *Отако* долю собі ламати...(с.51); *Не, його кохана отако не пішла б* (с.57); *Тако-во... Ще ни раз забирали, ни вельми багацько й вертаються* (с.82); *Отаке ответствіє на твоє привєствіє, звиняй, що написала, тако було* (с.231); – *Не... Навряд... та хіба мона тако лякатися...* (с.282); *Вдивлявся в пейзажі за вікном, дивувався, що тут можна проїхати півгодини, а то й більше, доки побачиш людські оселі чи зупинку зі стрілкою з написом на бляшанці-показнику за нею – до такого-то села три, п'ять, а то й сім кілометрів* (с.339).

Г. Службові частини мови

1. Вживання паралельних форм прийменника в – ув у діалектному варіанті: *Я побачив неї ув Гафії, Гапці, а Параски там ни було, от яка біда...* (с.92); *Мав Матвій надію на військову службу, а там уже, вернувшись, долю визначив би, та до Війська Польського його не взяли, знайшли якийсь гандж ув очах, сказали, що на курячу сліпоту схоже.* (с.138); *На біду, його розписка, що передає солідну суму, лишилася в якогось капітана Падерецького і, коли обшукали капітанів маєток, натрапили й на той папірець* (с.93); *Баба Настя зазирнула Матвієві ув очі.* (с.148); *Мама спинилася, задумалася, ув очах у неї з'явилися вогники* (с.159).

2. Прийменник **від** вживається у фонетичному варіанті **од**: *Антон Терещук ледве не задихнувся од почутого* (с.97); *Хлопчик з поліського села спершу чманів од частих змін обстановки, від розкоші численних палаців, де вони зупинялися, від одежі, у яку його вбирали* (с.99); – *Ни од любови у неї гаречка, а од простуди, – як і перше, сердито сказав Іван. – Од великої дуростисвеї вмирає* (с.205).

3. Частки **ні, не** вживаються у звукових варіантах **нє, ни**: *Четвертий тиждень, а на ноги стати ни може, очі геть запливли, мо' раз на день ними й блимне, нога якась вивернута, до цицьки й ни прикладається, хіба силою ввіллють молока* (с.9); *Нє, Парася знає, що тутика мохулі ни ростуть. «Мо' яка дівка, що цього ни відає?» – подумав.* (с. 10); *Мусила присісти, бо ж їхня річка ни така й глибока.* (с.10); *Нє, нихай завтра, ци пуд вечір.* (с.85).

4. Вказівні частки **оно, ото**: **Ото** кажу, що вітання передає Соня, велике притом, а вона тико розігнулася од миски, у якій бурака чистила свині, певно, зиркнула, як сто рублів подарила... (с.231); – *Зима оно тоже ни хоче одступати...*(с.206); – **Ото** господарка, і кони у хліві, й корови, й зимелька, що ме прикупили, – то все ж за тії гроші, дай вам Біг здоровля і щістя. (с.114); **Оно** глянь, якого коника воне викупили, яку корівку, плуга, поросет, одежу...(с.103).

4. Сполучник **якби** вжитий у фонетичному варіанті **коби**: – *А поїде? Ой, коби ж то поїхала... Али ж хата у мене найбільніша, що ж то буде... –*

журився хлопець. (с.251); *Ой, синку, **коби** ж, як має щось статися, хоч хай буде добре...*(с.23); *Мати зітхнула – **коби** ж чого ни сталося – і сказала, що молитиметься за його прогрішеніє* (с.33).

4. Вигуки: – **Вой**, зусім тронувся. Сирої кашанки наївся! – прорепетувала Параска. – **Вой**, людоньки, що ж то таке... (с.91); –**Вах! Вах!** – Ще раз – ну тебе! – А тебе – ні! (с.302); – **Ет**, регоче, певно, зара з кимось, а ти й повірила...(с.287); – **Ет**, що казати...(с.294); – **Ех**, ни вдалося тибє, дурника аліганцьського, вченого, заплучити...(с.294); – **Ха**, за Миколая... **Га**, діду Ігоне? (с.325)

Отже, діалектні особливості морфологічного рівня аналізованого твору зумовлені фонетичними діалектними рисами волинсько-поліської говірки.

2.4. Синтаксичні діалектизми.

Діалектні риси синтаксичного рівня найменш виражені. Вони репрезентовані такими поодинокими особливостями.

1. Стверджувальні речення творяться за допомогою часток *да, так, еге*: –*Да, от ніби річка, а то як вулиці* (с.323); – *Да, історіческое багатство припливло до вас, дядьку Євгеній...*(с.323); – *Так він же десь у Києві чи що...* (с.324); – *Не. З онуків хіба Леська Коліна до школи ще ходить, так вона до науки не вельми тєгниться* (с.324); *Еге, та його й не було на зібранні...*(с.38); – *Еге ж. Уночі віддав Богові душу* (с.348).

2. Зрідка використовується інверсійний порядок слів у реченні: *Ну, я, воно той, винуватий, ни стримався – засміявся...*(с.30); *Казали, що через місяць-два жде довга дорога додому* (с.58); *Ті чужі вершники хочуть одібрати крім землі ще й пам'ять про неї, а може, і його душу, де вже не проростало насіння – насіння на майбутній урожай – та ще не згас вогник примарної надії* (с.179).

3. У романі часто присудок вживається в формі множини, коли підмет виражено імениками *мама, тато, дідо, баба*: *Того й, казали дідо, ніч з-за вуха визирає, а очі мовби дьогтем помазані* (с.114); *Тут він пригадав, що*

мама **казали** – хто Діву тую побачить, того великі переміни в житті чекають... Али ж **казали** матінка, що то добрі переміни...(с.44); Ще мама **покійні**... Настунечко, Настусю...(с.294); – Тато **казали**, що дід Марко любили повторети те, що батько їхній Панас вчив, – солдат ніколи ни здається (с.126); Тато мої **покійні**, уже, як Йоська вусатий вмер, викупили братову дому, а пуся них міні вона досталася (с.327). Таке звертання вказує на те, що в українській родині традиційно звертаються на «Ви» та доводить що це архаїчна розмовна мова говірки.

4. У творі автор використовує градаційне нанизання однорідних членів речення, які поєднуються сурядними сполучниками або інтонацією: *Перебрали й тих, котрі мали недобру славу – **розбишак, гультяїв, п'яничок*** (с.127); *Невже вони справді не тільки вкинуті кимось злим, лютим до **сирої, гнилої, смердючої** ями, а й забуті?* (с.129); *Друга Річ Посполита ще була вельми моцна, не готова віддати **ані** гудзика з мундира своїх вояків, **ані** п'яді своєї землі, не кажучи вже про морг* (с.202); *Так було до того зимового дня, коли він побачив тих дівчат з дивними **не то** сумочками, **не то** футлярчиками в руках* (с.341).

5. Вставні слова та конструкції переважають в описі думок або вчинків героїв твору та вказують на вірогідність подій, або на думку автора стосовно подальшої розв'язки: **Видно**, вже добре бурлить у парубкові чоловіча кров (с.13); *Високий, могутній та, **на диво**, неговіркий, він поводив себе якомсь так, мовби знав особливу таємницю, яку от-от повідає комусь, та не може рішити кому* (с.18); – *Ти нам, **щитай**, подарувала коня, корову, землю* (с.106); *Затуляє, **певно**, хмара те місце* (с.46); *То була п'єта дитина, ну старшому вже скоро й до армії, а найменшеньке, **бач**, без мами одразу зосталося* (с.283).

6. Специфічним є вставне слово **йй-бо**, яке вказує на впевненість мовця та надає переконливості написаному: – *Та ти ни сумлівайся, дівка, **йй-бо**, козирна, вісімки виписує, як іде, – дядько Іван засміявся* (с.250); – **Йй-бо**, правду кажу (с.250); **Йй-бо** ни брешу...(с.113).

Окрім того, автор за допомогою вставлених конструкцій пояснює незрозумілі факти, надаючи їм певного значення. Таким чином він намагається привернути увагу читача або зосередити на певних реаліях твору: *Тому, що механізм був увімкнений породіллемю і картолеоне (тобто тією, що приймає пологи) чи бабницею (на західнополіському діалекті) (с.8); Він почав сприймати своє нове буття не як покару (тим більше, що сам його обрав), а тим, без чого й саме трудне існування неможливе (с.55); Панас звернув на вулицю, що виводила з тракту (тоді в Загорянах дорога-тракт ще пролягала через село, мимо церковки) на Млинище (с.79); Обдивилася стіл, скриньку на підвіконні, мисника, навіть під подушку на ліжкові (то тут спали Іван з Федоською?) зазирнула (с.209).*

В. Лис наводить багато речень, де не закінчує висловлювання не тільки вкінці, але й в середині сказаного: – *Прости... Хай тибе Біг береже. І Мати Божя... І Мати Божя... Ой, матінко... Ой, матінко... Прости, Панасе... (с.53). – Не гарячкуй... Подумай... Я ж хочу бути з тобою... І туди мушу вернутися... Подумай... Якщо любиш... Зустрінемося післязавтра... Приїдеш до міста... (с.245).* В наведених прикладах автор за допомогою обірваних речень передає хвилювання героїв щодо подальшої долі. Проте, така стилістична фігура застосовується також і в діалогах персонажів, коли відчувається невпевненість у сказаному: *А то написаніє не по-нашому. Мли... Млинище... Холера ясна, Млинище... То що ж, вроді як наше Млинище намальоване... А то... Та туди його в доску... Мережка написано... Ха-ха... (с.323).*

7. Показуючи ставлення мовця до висловленого, такі речення водночас відображають напруженість діалогів: – *А Веня хіба ні? – Де там... Настька хіба. А то – Настюха! Псяюха! Де й навчився так... Нічо... Я звикла... (с.294); Мама там, треба доповзти, якось добратися, але як... Довгий цей шлях, надто довгий, а попереду ще ж рівчак... Мало не простогнав: «Попереду ще ж ніч»... Ще ж ніч, яку має не проповзти, здолати... Стис зуби... (с.363).*

У романі вагоме синтаксичне значення відіграє надмірне вживання слів, в якому значення слова пояснюється іншим через дефіс, тобто автор використовує плеоназм: *Він боявся, що Параска вийде разом, удвох з Пилипом, що той **напасник-нахаба** неї проведжатиме, а вона...*(с.20); *Раптом він почув притишені голоси, тихий дівочий сміх, що розсипався легенькими **дзвіночками-горошинками*** (с.24); *Параска зблиснула **дивоочицями**, аж у напівтемряві було видно, які вони чорні, разком білих зубів сяйнула* (с.34); *Аж втиснувся у стару крислату яблуню, за якою стояв, як теї **любовники-осоружники** мимо проходили, та ще й за руки взявшись* (с.42); *Усміхнувся з тої **думки-химерниці** й відчув, як на плече кладе м'яку лапку дрімота* (с.42).

Поширеним є сполучник **коби** в підрядному реченні, який вказує на умову або причину розвитку подій у творі. Це архаїчний сполучник, який має літерний відповідник *якби*: *Ой, синку, **коби** ж, як має щось статися, хоч хай буде добре...*(с.23); *Мати зітхнула – **коби** ж чого ни сталося – і сказала, що молитиметься за його прогрішення* (с.33); *– А поїде? Ой, **коби** ж то поїхала...*(с.251); *Ну, **коби** ж то знаття, як його звали...*(с.326).

Подекуди трапляються складні сполучники *тільки-но*, *хай-но*: *І вступають вони до їхнього міста, у яким **тільки-но** перецвіли садки, і стоять уздовж вулиці люди, сяють усмішками дівчата й жінки, а онде його Асміне – сина за руку тримає, якому якраз у його відсутність десятий рік пішов* (с.74); *Настуню, **хай-но** Юрко вивчиться, інженером стане, то, диви, й найде собі пару* (с.287); ***Хай-но** воно розвидниться, що й до чого, у який бік коняка голоблю поверне* (с.165); *– Усе буде, як у тій пісні, **хай-но** тико поїде з тобою... – сказав Бройчик* (с.251).

8. Часто видозміненими є складні речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, які утворюються за допомогою сполучників *але*, *а*: *– Діло, звісно, твоє... **Али** така придибенція, що зара муши остаточно рішити, бо через три дні й забирати рекрутів будуть, до присутствія, то мені сьогодні тра гінця у волость посилати, аби звідтам у*

повіт, до Володимира, собицили, що така й така заміна... (с.47); Али вона не крикнула, натомість сказала, зволоживши язиком піднебіння, звісно, російською: – Что ж, ми вітаємо (с.118); А ось нарешті й хата на березі річки — стара, чорна, перекособочена (с.122); Будиш міні на фермі помагати, поки п'ятнайцять літ ни виповниться. А тоді телятницею оформлять, я знавав (с.187).

Отже, синтаксичні конструкції у романі В. Лиса «Діва Млинища» відіграють важливе значення в структурі художнього тексту, тому що індивіалізують не тільки мовлення персонажів, а й авторське. Незакінченні речення, звертання, специфічні сполучники, вставлені конструкції актуалізують мислення читача.

2.5. Художні функції діалектизмів у творі В. Лиса.

Текст роману побудований дуже цікаво, письменник переносить нас у мальовниче волинське село Загоряни. Цей текст – подорож двома століттями, де живе маленька історія з таємничою дівою. Особливої експресії йому надають діалектизми, які виконують головно художньо-естетичну функцію. Письменник використовує їх у мові персонажів, картинах побуту, війни, монологах, описах, а подекуди уводить в авторське мовлення.

Як уже зазначалося, використання волинсько-поліської говірки в мові роману В. Лиса «Діва Млинища» має характерні особливості. Західнополіські діалектизми вживаються не тільки в мові персонажів, а також і в авторському мовленні. Якщо фонетичні та морфологічні діалектні риси індивіалізують мовлення героїв, то лексичні окрім того, що відображають реалії тогочасного життя, вони в більшості випадків не мають літературних відповідників та становлять об'єднанні тематичні групи.

Звісно, художня мова автора більше відшліфована, але і в ній, окрім лексичних, трапляються фонетичні та морфологічні діалектизми: *І гарячий, застійний, напівзабутий дух ув лице вдарив. Панас одчинив двері до хати, які цілих двадцять п'ять літ, тепер уже й з хвостиком, не одчиняв, ступив*

за поріг (с.80); Тим більше, що за насмішувате слово Сашко міг дати кривднику стусана чи й у вухо, а Оленка боляче **тузнути** насмішника портфеликом по спині (с.304); На запитання, як вони живуть, та ж Дзеленчиха казала, що все як у людей: і сваряться, й миряться, а то бачила, як **тая** Кручиха бігала за чоловіком по дворі з поліном, а то чула, як він казав, що як подивиться жінка ще на когось там, то ременяки **скурає** (с.298).

Якщо простежимо діалоги різних верств населення, то побачимо, що автор вводить у них діалектизми різних рівнів. Він намагається в такий спосіб перенести нас в ті часи та показати, що мовлення селян та інтелігенції суттєво відрізнялося. **Порівн.:** – *Не треба, – вступила в розмову графиня, а управитель переклав. – Ми зовсім не хочемо його покарати. Ми хочемо забрати його до себе, бо так... Так хоче графиня Ліонелла. – Так! Я так хочу! – Дівчинка тупнула ногою. – Я хочу, щоб цей хлопчик став моїм слугою. – І після невеличкої паузи: – Я виховую з нього друга (с.96); – Антоне, йому, **видать**, геть злецько **тамика** було, – сказала мати. – Злецько? Били? Батько Антон почухав потилицю, глянув на сина зі співчуттям. – **Нє**, – сказав Остап. – **То шо** за штука? – батько вже сердито. – **Не** хочу. **Набридло** (с.102).*

Стилістичні функції діалектизмів особливо виразні в діалогах персонажів, наприклад: – *Хай простять мама, – сказав Панас. – Чого там... Добре, що вернулися... Таки спитав – чи письмо його получали? – **Ой**, аякже, – сказала Варка. – Літ десять уже минуло. Сам староста приніс. Там слова **такеї** чудні буле... Про те, як ваша любов пташками до нас летить, і з хмарки дощем сльози за мамою проливаються... Мама з тим письмом до волосного писаря **ходили**. А як прочитав, то **воне** як молитву шептали... **Ви-те** ж писали, що жінку маєте, що син **родився**... – Чого ж **ни** одписали? (с.82).* У наведеному епізоді наявні фонетичні та морфологічні діалектизми, які індивідуалізують мовлення персонажів.

Спілкування селян насичене фонетичними діалектизмами, вони прикрашають твір та передають емоції героїв, радість чи сум: – *Декую, ваша ясновельможність, що тоді сина нашого, Остапа, **ото** пригріли, добру службу **дале**, – ще раз вклонився Остапів батько. – **Ото** господарка, і кони у хліві, й корови, й зимелька, що **ме** прикупили, – то все ж за **туй** гроші, дай вам **Біг здоровля і щістя**. Чого ж ти стоїш, сину, як стовпець укопаний, кланяйся та руки цілуй їхній ясновельможности (с.114).*

Наше дослідження показує, що автор не завжди вкраплює діалектні риси говірки. Якщо порівняти діалоги персонажів, то не у всіх випадках фонетичні та морфологічні елементи наскрізно проникають у творі: – *Та хіба я проти? – почув, як по цих словах мама голосно зітхнула. – Та хто ж на такого полакомиться... **Оно** бачу, як на **сусіцьку** квартиранку, у баби Ганьки живе, заглядає, бідаха... Та **то** ж дівка, як дзвіночок, хіба ж піде за такого, як мій Левко... (с.276); порівн.: – Він не **тико** мій, а й твій, **нибоже**, – сказала **дєдина Ярина**. – Ми не можемо знати, чого він так задумав... **Нихто ни** ввійде в **Боже сокровенне**... – Авжеж, одному красу і **щістя**, а другому – **горб**. Носи мій дарунок на **здоровлє**. Тішся, **горбатий Лево**... (с.277). В другому епізоді простежено чітку частотність уживання фонетичних діалектизмів поряд з тематичними, що свідчить про вищий ступінь стилізації мовлення героїв твору, адже перший уривок відображає лише поодинокі вкраплення діалектних рис волинсько-поліської говірки.*

В описах обрядів діалектизми надають твору певної сакральності та автентичності. Наприклад, опис весільного обряду: ***Цей** ж неділі зашле старостів, наступної, як годиться, зроблять **запитки**, а там і **весіллє**. Першою він повідомив про своє рішення маму (с.33). **Запитки** – це назва обряду, який проводили сім'ї, нареченого й нареченої. У словнику західнополіських говірок її не зафіксовано, але значення зрозуміле з контексту. Досить цікавими є діалоги між хлопцем та дівчиною, які свідчать про чистоту та світлість закоханих, а головне – дотримання традицій: *То що? **Наб'єш?** – Параска зблиснула диво-очицями, аж у напівтемряві було видно,**

які вони чорні, разком білих зубів сяйнула. Панас вдавано насутився: – А чом би й не! – Ще вспієш, як жінкою **твєю** стану. Панас пригорнув кохану. Ніжно-ніжно, як міг. Відчув запаморочливий запах її тіла. Тіла, яке належатиме йому (с.34). В описі епізоду використано фонетичні діалектизми. Вкраплення лексичних діалектизмів яскраво вказує на територію побутування цього слова, відтворює реалії життя людей.

Щоправда, значення того чи іншого діалектного слова не завжди зрозуміле з контексту, наприклад: *Того дня Остап переконався: найліпша у світі робота - збирати **ведмеді** разом з коханою дівчиною* (с.124). Хоча далі зрозуміло, що йдеться про ягоди, які ростуть в лісі, але цього недостатньо для розуміння прочитаного. Тому В. Лис подає значення територіальних діалектизмів у примітках: *1 Гарбузи (діал.); 2 Великий шматок, кавалок (діал.)* (с.18); *1 Гарна, приваблива (діал.)* (с.138). Так само в примітках наводиться означення свята: *Вони з мамою обоє зимові й обоє Ганни-Гані. Тільки мама народилася в Пилипівку, а вона на другий день Громниць*(с.160), в посиланні вказано: *Пилипівка - Пилипівський різдвяний піст; Стрітення, 15 лютого* (с.160).

За допомогою західнополіських лексем, які позначають реалії волинського життя й побуту автор знайомить нас із повсякденним життям героїв твору: *То **різуха** висохне і буде добра **помощина** на зиму для корівки* (с.14); *Вона або йшла додому і поралася на **городі**, доїла корову, яка верталася з ранкової паші, готувала **пійло поросяті** або просто вешталася по станції* (с.235). Виділені лексичні діалектизми показують, що здавна селяни працювали на землі, вели господарське життя. Але з допомогою тематичних сем автор показує і підступність героїв твору, коли з допомогою отруйних грибів люди помирають: *Вона подякувала і запросила його на **смаженину**. Як радісно було дивитися, як його солодко-гірке кохання їсть смажені гриби* (с.276).

В описах подій твору автор не вживає специфічних синтаксичних конструкцій. Загалом вони відображають розмовне родинно-побутове

мовлення волинсько-поліської говірки. Це, наприклад, наявність специфічних вигуків у діалогах: – **Вах! Вах!** – *Ще раз – ну тебе!* – *А тебе – ні!* (с.302); – **Ет**, *регоче, певно, зара з кимось, а ти й повірила...*(с.287); – **Ет**, *що казати...*(с.294); – **Ех**, *ни вдалося тибє, дурника аліганцьського, вченого, заполучити...*(с.294); – **Ха**, *за Миколая... Га*, *діду Їгоне?* (с.325)

Цікавим є фонетичний варіант прийменника **в** – **ув**: –*Аж у тей Хранції малюнок нашого кутка? – переляк майнув ув очах Тараса.* (с.85); *Мав Матвій надію на військову службу, а там уже, вернувшись, долю визначив би, та до Війська Польського його не взяли, знайшли якийсь гандж ув очах, сказали, що на курячу сліпоту схоже.* (с.138); *Баба Настя зазирнула Матвієві ув очі.* (с.148); *Мама спинилася, задумалася, ув очах у неї з'явилися вогники* (с.159). Привертає увагу використання часток, що посилюють експресію тексту: – *Та який? Обнаковенний чоловік. Здоровецький, плечі – во.* (с.159); – **Во**, *він завше був такий грамотний, усе знав, – Людмила промовила ніби й іронічно, і в той же час із гордістю* (с.320); – **Во-во...** *Точно за царя, тико не Миколая вашого, а за царя Гороха поставлена, як було людей троха* (с.322). Таку ж роль відіграє частка **отако-о**, **ось-о**: *У грудях міні ось-о тут пече, бо ж якби ти знала, що наробив за цієї місяці...*(с.172); *Навіть ось-о нагана собі приберіг, щоб ни звідали, хто стрілев.* (с.172); **Отоко-о...** *Тико ти, Ганю, ни бійся* (с.172) – **Оно** *в наших родичів із Мочинців тоже нещасна дівчина є...* (с.276); **Оно** *вже облізлим стаси, зо шкіри струп'я обвисає. Тьху!* (с.207) – **Оно** *моя замурзана любов... Три любові...*(с.213); **Оно** *я їх з матір'ю запрошу на празник, попрошу на нич лишється, а ранечком на другий день ви-те з Левком і прийдіте...*(с.276)

Сполучник **або** в деяких конструкціях представлений у фонетичному варіанті **альбо**, але трапляються й паралельні форми: *Далі він місив замети на сільській вулиці, волочачи за плечима великий речовий мішок, а правою рукою міцно тримав синову руку в теплій рукавичці, вив'язаній мамою Асміне, котра десь там у горах **альбо** була прощена своїми одноплемінниками за давній гріх із ним, **або** ж лежала забита чи скинута в*

урвище. (с.78); Хочеш почути правду альбо солодкої брехні ждеши? (с.148); – Отакого манюсінького. Дівчинки альбо хлопчика...(с.158).

Як художній засіб автор уводить нанизування риторичних питань, які властиві епічному мовленню, а в романі надають виразності сказаного мовцем або зосереджують читача над розв'язанням проблемних питань: *І далі подумав: «Діво, Діво Млинища, ци ти є, ци тибе нима? Чого ти з'явилася й ни хоч явитися зновика? Явися, а не, то убий, залоскочи, випий мою кров... Нивже навіть цього ни достойний? (с.46); Звідки ця боязнь? Нащо була та комедія? І то не Гафія так учинила, а... А Параска? Що змінилося за ці роки, куди витік його час? Чи життя – то щось інакше, ніж те, яким жив? (с.92).*

В. Лис, вкраплюючи діалектизми різних рівнів у мовлення персонажів й авторське, не перевантажує ними твір, а тільки надає йому місцевого мовного колориту, художньої довершеності.

Фонетичні, лексичні та морфологічні діалектизми настільки гармонійно поєднано, що це творить індивідуальну художню естетичну-манеру письма.

Діалектна лексика волинсько-поліської говірки має водночас і пізнавальну функцію, тому що є одним із стилістичних засобів художнього зображення життя волинян, їхніх традицій, побуту, менталітету, створення своєрідної картини уявлень жителів цієї частинки України, відтворення народного мовлення.

ВИСНОВКИ

Дослідження діалектизмів у мові художньої літератури набуває особливої актуальності з огляду на переоцінку їх вживання в художніх тестах.

Аналіз діалектизмів у романі В. Лиса «Діва Млинища» дає підстави зробити такі висновки.

Найчастіше трапляються такі фонетичні діалектизми:

1. Наближена вимова [o] до [y], [y] до [o]: *кумпанія, пужди*.
2. Збережено давнє *o на початку слова у дієсловах типу *одхопити, одддерти, одказати, одчепитися*.
3. Звук [y] переважає на початку слова замість [i]: *пудходь, пуся, пужди, дуждалися, пуд, никуди*.
3. Перехід [i] при вимові в [и]: *кони, тільки, килько, ни, нікому*.
4. Перехід фонем [a] в [e] під час стику із сонорними, шиплячими, а також губними: *гленув, тежко, блешчина, гаречка, свето, чесом*.
5. Наближення [ч] до [ц]: *цималі, ци, цим*.
6. Наявність протетичних приголосних г, в: *воко, горати, гинчий, гамериканський, восінню*.
7. Приголосний звук [ф] вимовляється як усталене словосполучення [хв]: *хвамілія, храниуз, хвіртка*.
8. Наявність носового *ɛ після губних приголосних в словах *памнять, здоровля*.
10. Ствердіння [р]: *буравчики, бурак*.
11. М'якість шиплячих приголосних ж, ч, ш, які при будь-якій вимові вимовляються м'яко: *зважєти, бажєю, чесом, дівчат, лошатко, лишєтися*.
12. Вказівний займенник **цей** втрачає м'якість приголосного звука [ц]: *цему, цего*.
13. Звукосполука [ц'і] стає твердою та переходить в [ци]: *німци, загорєнци, хлопци, больниці*.

14. Наявність усічень в мовленні персонажів відображає індивідуальне мовлення героїв твору, яке характерне волинсько-поліській говірці: *мона, мо', бре, пра.*

Лексичні діалектизми належать до таких тематичних груп:

1. Назви їжі, страв, напоїв: *буца, казьонка, кашанка, парний, пійло смажиниця, тук.*

2. Назви рослин: *бадиляка, біб, бульба, ведмеді, горох, динька, корч, мохулі, патик, різуха, стипер.*

3. Назви побутових речей: *банка, баняк, блєшичка, виварка, городник, громнична свічка, дибка, копачка, кошик, люстро, мисчина, радіужка, тичка, торбина, чарка.*

4. Назви житлових споруд та їх частин: *божниця, вугол, груба, танок, дома, комора, обійстя, соха, халуна, хороми.*

5. Назви осіб за віковими, соціальними ознаками: *баба, бабниця, варіят, голопупец, дєдина, отрок, пуцьвірінок, хвойда, хлоп, швагро.*

6. Назви одягу, взуття та прикрас: *ногавиця, пацюки, постил, станік, фартух, чуня, шальоха.*

7. Назви свійських тварин: *лоша, пес, поросято.*

8. Назви частин тіла людини: *бочки, пазур, плічо.*

9. Назви, які означають внутрішні властивості людини: *вартий, задрипаний, контетний, моцний, файни.*

10. Назви фізичних дій людини: *двигенути, замельдуватися, скурати, тузатися, хилитися.*

11. Назви видів діяльності людини: *закасувати, зоробити, монькатися, нараяти, обтесувати, пийнути, сипати.*

12. Назви фізичних та психофічних станів людини: *брехати, бурячковий, відати, гібити, груба, жлуктити, знати, кпитись, позирк, сокорити, хорувати.*

13. Назви з абстрактним значенням: *гульки, мана, напасть, пакула, помії, помоцина, прадьонки, слута.*

14. Назви, які означають міру: *багацько, вельми, зновика, луч, напавду, тлустий, шмат.*

Менше вкраплено граматичних діалектизмів. Вони поширені в межах усіх частин мови і відображають такі риси:

А. Іменник

Виявляються в особливостях словозміни окремих відмінкових форм:

1. Іменники м'якої групи середнього роду зберігають архаїчну флексію [e]: *життє, щістє, прощаннє, вітаннє.*

2. Поширена флексія -ові в іменниках місцевого та родового відмінків: *крупові, глекові, на ліжкові, тілові, другові.*

3. Іменники жіночого роду III відміни у родовому та давальному відмінках мають закінчення -и: *крови, розмови, старости, радости, смерти, команди.*

Б. Займенники

Діалектні особливості займенникових форм зумовлені діалектними фонетичними рисами.

1. Особові займенники 2-ої особи множини в називному відмінку набувають форми *ви-те.*

2. Займенник ми репрезентований у фонетичному варіанті *ме.*

3. Форма 3-ої множини називного відмінка вони виступає у фонетичному варіанті *воне*, що зумовлено фонетичними рисами говірки.

4. Особові займенники *мене, тебе* репрезентовані у фонетичному варіанті *мине, тибє.*

5. Вказівні займенники представлені формами *теї, цеї, тей, такеї.*

6. Присвійні займенники також мають зміни у фонетичному складі: *мего, твего, свего.*

В. Числівник

Як і займенники, числівники також репрезентовані фонетичними варіантами.

1. Числівник один – у фонетичному варіанті *їден.*

2. Числівник чотири -у фонетичному варіанті *штири*.

3. Складні та складені числівники – *двайцять п'ять, тринадцять, чотирнайцять*.

Г. Дієслово

1. Наявність інфінітивних форм на -ти у фонетичному варіанті -ть: *видать, зажить, заслужить*.

2. Наявність аналітичних форм типу буду брати поряд з літературними відповідниками, але переважають перші: *братиме, буду травити, буду старатися, було чалапати, робитимеш*.

3. Наказовий спосіб репрезентовано архаїчними формами дієслів на -іте: *кажіте, возміте, мовчіте, ходіте, говоріте, сходіте*.

Д. Прислівник

1. Словотвірна структура прислівників видозмінена та представлена архаїчними формами *тутка, тутика, типерка, зновика*.

2. Специфічне вираження в романі мають займенникові прислівники *тоді – коли, завжди – завжди, откуда – звідки*.

3. Видозмінюються означальні прислівники на -о що надає тексту позитивного емоційного значення, характерне для мовлення персонажів, надає експресивності мовленню: *раненько, гарненько, ясненько, чудненько*.

4. Виявлено формант -ечк у лексамах *такечки, тутечки, типеречки*.

5. Поширеними є вказівні прислівники *отако, тако-во, тако, такого-то*.

Е. Службові частини мови

1. Вживання паралельних форм прийменника в – у в діалектному варіанті.

2. Прийменник від вживається у фонетичному варіанті *од*.

3. Частки ні, не вживаються у фонетичних варіантах *не, ни*.

4. Вказівні частки *оно, ото*.

5. Сполучник *якби* у фонетичному варіанті *коби*.

6. Вигуки: *вой, ой, вах, ет, ха, га*.

Синтаксичні риси художнього твору представлені найменше, тому що виступають максимально наближено до сучасної української літературної мови. Серед зібраного матеріалу виявлено такі:

1. Стверджувальні речення творяться за допомогою часток *да, так, еге*.
2. Інверсійний порядок слів у реченні.
4. Вставне слово: *йй-бо*.
5. Сполучники: *коби, тільки-но, хай-но*.

Отже, фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні діалектизми в художньому мовленні набувають експресії. У творах В. Лиса вони активно використовуються як художній засіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

а) наукова література

1. Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 237 с.
2. Бевзенко С. П. Укр. діалектологія / С. П. Бевзенко. – Київ: Вища школа, 1980. – 246с.
3. Биби́к С. Діалектне слово у словнику і в тексті / Світлана Биби́к// Семантика мови і тексту: Зб. ст. VIII Міжнар. конф. –Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 46 – 50.
4. Воронич Г. В. Західнополіський говір / Г. В. Воронич // Українська мова: енциклопедія. –Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 181 – 182.
5. Гримашевич Г. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука / Г. Гримашевич // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний зб. з регіональних проблем. – 2010. – № 1 (22). – С. 339–348.
6. Гриценко П. Ю. Динаміка діалектних явищ у тексті// Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичний студій. – Київ: КММ, 2015. – С. 482-492.
7. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичний студій. – Київ: КММ, 2015. – С. 100–118.
8. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко // АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1984.– 227 с.
9. Ґрещук В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художнього тексту / Василь Ґрещук, Валентина Ґрещук // Українознавчі студії. – 2018. – № 19. – С. 5–16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Us_2018_19_3

10. Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 520 с.
11. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 372 с.
12. Діалект і літературна мова : (східнокарпат. і покут. діалекти, їх походження і відношення до укр. літ. мови) / Б. В. Кобилянський. – Київ: Рад. шк., 1960. – 274 с.
13. Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. – Київ: КММ, 2015. – 504 с.
14. Євтушок О. В. Спостереження над лексикою говірок / О. В. Євтушок // – Львів, 1992. – С. 9–12.
15. Євтушок О. Лексична парадигма діалекту як один із параметрів дослідження народних говорів / Олексій Євтушок// Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. – Житомир, 2001. – Вип. 6 – С. 209–216.
16. Єрмоленко С. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні / С. Єрмоленко, Г. Гримич // Питання мовної культури : зб. наук. праць. – Київ: Б. в., 1967. – Вип. 2. – С. 14–32.
17. Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Я. Єрмоленко // Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал. – 2008. – Число 1. – С. 198–205.
18. Єрмоленко С. Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Гримич // Питання мовної культури. – Київ, 1968. – Вип. 2. – С. 14–32.
19. Єрмоленко С. Я., Гримич Г. М. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні. / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Гримич // – Питання мовної культури. – Вип. 2. – Київ: Наукова думка, 1968. – С. 14-32.
20. Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – №4. – С. 20–33.

21. Жилко Ф.Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. - 171 с.
22. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури / А. С. Зеленько // Культура слова. – 1982. – Вип. 22. – С. 39–41.
23. Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – Кн. I. – Київ, 1928. – С. 1–92.
24. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – Київ, 1960. – 276 с.
25. Коваленко Б. О. Мовні особливості ранніх оповідань М. Коцюбинського (на матеріалі оповідання «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма») / Б. О. Коваленко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.– 2010.– Вип. 21.– С. 110-112.
26. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П.Коваль. – Київ: Вища школа, 1987. – 352 с.
27. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово. – Вип. 5. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 5-8.
28. Козачук Г.О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово.– Київ: Наук. думка, 1971.– Вип. 5.– С. 52–57.
29. Лис В. Література – це психотерапія для душі. [Електронний ресурс] / В. Лис. – Режим доступу : <http://glavred.info/archive/2011/11/16/215843-5.html>.
30. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – № 2.– С. 14–18.
31. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26–36.
32. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори/ І. Г. Матвіяс.– Київ: Наукова думка, 1990.– 198 с.

33. Монахова Т. В. Українська діалектологія: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова // Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
34. Мойсієнко В. М. Звідки родом дядько Лев? / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.
35. Никончук М. Зворини / М. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
36. Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 3 (21). – Ч. 1.– 2010.– С.223 – 227.
37. Німчук В. В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! / В. В. Німчук // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 3–26.
38. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів // Київ: Знання, 1993. – 248 с.
39. Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатському діалектах / І. Сабадош // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Луцьк, 2007. – 199–220.
40. Свято Р. З цього можна зробити наравду добрий сценарій, або Деякі міркування про тріумфальний роман Володимира Лиса [Електронний ресурс] / Р. Свято. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvirecenziji-na-bestseler-volodymyra-lysa>.
41. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова // . – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
42. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г. Л. Аркушин.– Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1 : А–Н . – 2000. – 353 с.

43. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 2 : О–Я. – 2000. – 456 с.
44. Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса) / Л. С. Спанатій // Наукові праці. Сер. : Філологія. Мовознавство. – Вип. 207. – 2013.– С. 109-112.
45. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. акад. І. К. Білодіда.– Київ, 1973.– 438 с.
46. Торчинська Н. М. Українська діалектологія: навч. посіб. / Н. М. Торчинська.– Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2017. – 158 с.
47. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – Київ: Либідь, 2001. – 224 с.
48. Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 37.– 678с.
49. Черевченко О. Діалектне слово як функціонально-стилістична одиниця / О. Черевченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua > [cgi-bin](#) > [irbis_nbuv](#) > [cgiiirbis_64](#).
50. Яворський А. Ю. Волинсько-поліська говірка в романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» / А. Ю. Яворський // Наукові записки [Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 1. – С. 267– 272.
51. Яворський А. Ю. Лексика волинськополіської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Лінгвістичні дослідження. – 2013.– Вип. 36.– С.137-142.
52. Яворський А. Ю. Східнополіська говірка в романі Володимира Дрозда «Листя землі»: фонетичний рівень. / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії, вип. 7.– 2017, с. 185–90.
53. Яворський А. Ю. Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Волинь

філологічна: текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Вип. 14. – С. 279– 289.

54. Яворський А. Ю. Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.– Вип. 14.– С. 279– 289.

б) джерела

1. Діва Млинища: роман / Володимир Лис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 368 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Частотність уживання лексичних діалектизмів
у романі В. Лиса «Діва Млинища»

1. Баба (стара жінка) 92
2. Бабниця (повитуха) 3
3. Бадиляка (високе стебло) 1
4. Банка (скляний слоїк) 3
5. Баняк (чавунний горщик) 1
6. Біб (квасоля) 2
7. Блєшичка (бляшана посуда) 7
8. Божниця (місце, де висять ікони) 1
9. Бочки (нирки) 1
10. Брехати (казати неправду) 7
11. Бульба (картопля) 19
12. Бумажина (шматок паперу) 2
13. Бурячковий (темно-вишневий) 1
14. Буца (великий кусок) 1
15. Варіят (божевільна людина) 3
16. Вартий (такий, що відповідає своїй вартості) 12
17. Ведмеді (ожина) 12
18. Виварка (посудина) 4
19. Відати (знати) 19
20. Вугол (кут у хаті) 5
21. Гибіти (зазнавати труднощів) 1
22. Городник (лопата) 1
23. Горох (квасоля) 4
24. Громнична свічка (свічка) 1
25. Груба (вагітна) 5

26. Гульки (гуляння) 2
27. Ганок (прибудова перед входом) 3
28. Двигенути (вдарити) 3
29. Дєдина (дядькова дружина) 6
30. Дибка (милиці) 4
31. Динька (гарбуз) 5
32. Дома (хата) 77
33. Жлуктити (жадібно нити) 1
34. Задрипаний (поганий) 3
35. Закасувати (закачувати) 1
36. Замельдуватися (відмічатися) 3
37. Знати (розуміти) 239
38. Зоробити (спокусити) 1
39. Казьонка (магазинна горілка) 2
40. Кашанка (ковбаса, начинена крупами) 1
41. Комора (окрема будівля для зберігання зерна) 5
42. Контетний (прихильний) 3
43. Копачка (сапка) 2
44. Корч (кущ) 5
45. Кошик (сплетений із лози виріб) 9
46. Кпитись (насміхатися) 4
47. Лоша (маля кобили) 14
48. Люстро (дзеркало) 1
49. Мана (те, що притягує) 1
50. Мисчина (невелика миска) 1
51. Монькатися (повільно щось робити) 2
52. Мохулі (журавлина) 2
53. Моцни (сильний) 3
54. Напасть (біда) 2
55. Ногавиця (суконні штани) 5

56. Обійстя (садиба) 4
57. Обтесувати (обчищати) 2
58. Отрок (молода людина) 1
59. Пазур (кіготь) 2
60. Пакула (відходи від чесання) 1
61. Палузка (різка) 1
62. Парний (про свіжовидоєне молоко) 2
63. Патик (загострена гілка) 1
64. Пацьори (намисто) 2
65. Пес (собака) 12
66. Пийнути 2
67. Письмо (лист) 7
68. Пійло (водопій) 10
69. Плічо (частина тулуба) 3
70. Позирк (погляд) 8
71. Поліно (частина стовбура) 2
72. Помії (відходи від миття посуду) 2
73. Помощина (підстилка) 1
74. Поросято (поросся) 2
75. Постил (взуття) 3
76. Прадьонки (вечорниці) 10
77. Пуцьвірінок (безпере пташеня) 2
78. Радюжка (невелике рядно) 2
79. Різуха (болотяна трава) 2
80. Рогач (роздвоєна на кінці палиця) 3
81. Сипати (відливати) 7
82. Скурати (отримати покарання) 1
83. Слута (дощ із снігом) 1
84. Смажиниця (ячня) 2
85. Сокорити (утворювати уривчасті звуки) 3

86. Соха (звід колодязя) 5
87. Станік (коротка жіноча жилетка) 1
88. Стипер (листя зеленої цибулі) 2
89. Тичка (довга палиця) 2
90. Торбина (торба) 9
91. Тузатися (шарпати один одного) 1
92. Тук (топлений жир) 1
93. Файни (гарний) 3
94. Фартух (кусок тканини) 2
95. Халупа (стара хати́на) 1
96. Хвойда (дівчина легкої поведінки) 2
97. Хилитися (нахилятися) 4
98. Хлоп (чоловік) 12
99. Хороми (гарна хата) 2
100. Хорувати (хворіти) 15
101. Чарка (невелика посудина для пиття вина) 11
102. Чуня (глибока калоша) 1
103. Шальоха (велика хустка з китицями) 1
104. Швагро (брат дружини) 5

ДОДАТОК 2

Співвідношення тематичних діалектизмів

- Назви рослин
- Назви побутових речей
- Назви житлових споруд та їх частин
- Назви осіб за віковими, соціальними ознаками
- Назви одягу, взуття та прикрас
- Назви свійських тварин
- Назви частин тіла людини
- Назви, які означають внутрішні властивості людини
- Назви фізичних дій людини
- Назви фізичних та психофізичних станів людини
- Назви з абстрактним значенням
- Назви, які означають міру
- Назви видів діяльності людини

